

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích

Teologická fakulta

Katedra církevního a civilního práva

Bakalářská práce

Výkon trestu odnětí svobody versus alternativní trest aneb dopad na hlavní aktéry

Vedoucí práce: Mgr. Marie Roučková

Autor práce: Václava Egermaierová

Studijní obor: Sociální a charitativní práce

Ročník: III.

2006

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně s využitím uvedených pramenů a literatury.

Radana Semanová

Ráda bych poděkovala vedoucí práce Mgr. Marii Roučkové za odborné vedení a cenné rady, které přispěly ke zpracování této bakalářské práce. Mé poděkování patří také všem, kteří mi poskytli informace potřebné pro tuto práci a byli ochotni spolupracovat. Jmenovitě děkuji zejména probačním a mediačním pracovnícům Mgr. Zdeňce Blažkové a Mgr. Ludmile Markové ze střediska Probační a mediační služby ČR v Rokycanech.

OBSAH

	<u>ÚVOD</u>	5
1	<u>TRESTNÝ ČIN A TREST</u>	7
1.1	Trestný čin	7
1.2	Trest	7
2	<u>VĚZEŇSKÁ SLUŽBA ČESKÉ REPUBLIKY</u>	9
2.1	Poslání Vězeňské služby České republiky	9
2.2	Funkce trestu odnětí svobody	11
2.3	Účel trestu odnětí svobody	12
2.4	Psychologické aspekty pobytu ve věznici	12
2.4.1	Psychologické aspekty vazby	12
2.4.2	Psychologické aspekty výkonu trestu odnětí svobody	14
2.4.3	Psychohygienu ve věznicích	16
2.4.4	Vězeňský argot	17
2.5	Zacházení s vězni	18
2.6	Adaptační problémy po propuštění z výkonu trestu odnětí svobody	21
2.7	Sociální postavení člověka po propuštění z výkonu trestu odnětí svobody	22
3	<u>PROBAČNÍ A MEDIAČNÍ SLUŽBA ČESKÉ REPUBLIKY</u>	24
3.1	Poslání Probační a mediační služby České republiky	24
3.2	Mediační činnost	26
3.3	Probační činnost	28
3.3.1	Probační dohled	29
3.3.2	Parole	31
3.3.3	Obecně prospěšné práce	31
3.4	Specifika práce s mladistvými	33
3.5	Probační programy	35
3.5.1	Národní probační programy	36
3.5.2	Realizace probačních programů	38
4	<u>PSYCHOLOGIE OBĚTI TRESTNÉHO ČINU</u>	40
4.1	Viktimizace	40
4.2	Psychické změny u obětí trestné činnosti	42
4.3	Průběh reakce na trauma	43
4.4	Sociální postavení oběti	43
	<u>ZÁVĚR</u>	45
	Seznam literatury	47
	Seznam příloh	49
	Přílohy	50
	Abstrakt	65

Úvod

Během studia sociální a charitativní práce na Teologické fakultě Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích se u mě prohloubil zájem o problematiku trestního práva, vězeňství a postpenitenciární péče. Velmi mě ovlivnilo zejména absolvování jedné z odborných praxí ve středisku Probační a mediační služby ČR, a proto jsem se chtěla této oblasti věnovat i ve své bakalářské práci. Tématem, které přesně koresponduje s tímto zaměřením, je problematika sankcionování pachatelů trestné činnosti. Proto jsem svoji práci zaměřila na dopady výkonu trestu odnětí svobody na osobu pachatele a poškozeného a na možné alternativy tohoto trestu.

Stejně jako v ostatních odvětvích lidské činnosti i v oblasti trestní justice došlo během minulého století k výrazným změnám. Celkově se změnil a stále se mění pohled na tuto problematiku. Velký vliv na změnu v posuzování příčin kriminality a v postoji k pachateli a oběti trestného činu měly nové sociologické přístupy, které začaly chápat kriminalitu v celospolečenském kontextu, nejen jako problém jednotlivce. Transformací přístupu došlo k individualizaci trestních případů a k hledání vhodné sankce vzhledem k osobnostním vlastnostem pachatele.

Trest odnětí svobody existuje ve většině trestních zákoníků dodnes, ale zároveň s jeho uplatňováním se do popředí pozornosti dostává jeho neefektivnost ve smyslu převýchovy pachatele, velká finanční nákladnost vězeňského systému a hlavně negativní psychické, sociální a ekonomické dopady ve spojení se stigmatizací uvězněného, které snižují možnost reintegrace propuštěného do společnosti a zvyšují riziko recidivy.

V souvislosti s hledáním možností, které by byly adekvátní a včasnou reakcí na problémy spojené se zvyšujícím se počtem kriminálních deliktů a s finanční náročností vězeňského systému, jsou kladeny velké naděje do využití alternativních trestů a postupů řešení trestních případů. Tyto alternativy by měly efektivněji naplňovat účel trestu, který již ztratil pouze odplatnou funkci a měl by naopak naplňovat funkci výchovnou a preventivní. K těmto alternativám patří zejména trest obecně prospěšných prací, podmíněné upuštění od potrestání s dohledem, podmíněné zastavení trestního stíhání s dohledem či narovnání. Velmi významnou roli hraje v procesu nápravy škod vzniklých trestnou činností také mediace mezi poškozeným a pachatelem trestné činnosti.

Ve své práci se budu věnovat této problematice zejména formou porovnání dvou institucí, které jsem zákonem pověřeny zajišťováním výkonu trestu odnětí svobody

a výkonu alternativních trestů. Těmito institucemi jsou Vězeňská služba České republiky (VS ČR) a Probační a mediační služba České republiky (PMS ČR).

Zaměřím se především na charakteristiku jejich poslání a cílů. Důležité pro mě budou také metody, kterými usilují tyto instituce o naplňování těchto cílů. Významným kritériem pro mě bude zejména to, jaké účinky mají tyto metody na jejich klienty - pachatele trestné činnosti a osoby poškozené touto činností.

Pro svoji práci jsem využila informace zejména z platných zákonů České republiky a z tištěných publikací týkajících se výkonu trestu odnětí svobody a jeho alternativ. Mnohé údaje jsem našla také přímo na internetových stránkách Vězeňské služby ČR a Probační a mediační služby ČR a na stránkách Českého helsinského výboru, který zajišťuje řadu projektů zkoumajících dodržování lidských práv mimo jiné i v oblasti trestní justice a vězeňství. Nezanedbatelný přínos pro mě měly i informace získané během mé odborné praxe ve středisku PMS ČR v Rokycanech.

Tato práce by měla vymezit možnosti řešení trestních věcí, poukázat na výhody a nevýhody jednotlivých postupů a na dopady na její hlavní aktéry – pachatele a poškozeného.

1 Trestný čin a trest

1.1 Trestný čin

Trestný čin je jedním z aspektů lidské zkušenosti, který vyvolává představu zla a porušování zákona. Jako takový byl mnohokrát a různě definován. Pro moralisty je trestný čin projevem duchovní hříšnosti, a právě tohle degenerující zlo a nemoc duše musí být úplně a okamžitě vykořeněno silou sebeovládání a počestností. Trestný čin je často přirovnáván k hříchu, tj. k porušování přirozeného práva, Deseti přikázání a dalších příkazů v Bibli, Talmudu a Koránu. Pro jiné má trestný čin jiný význam. Pro reportéra je to zpráva, pro kriminalistu je to práce, pro zloděje je to materiální přilepšení, pro oběť je to strach a ztráta. Pro většinu lidí je však trestný čin prostě porušení obecně akceptovaného souboru pravidel, právního řádu, za které by měl následovat trest. Pro moji práci je tedy nejdůležitější definice trestného činu podle trestního zákona: „*Trestným činem je pro společnost nebezpečný čin, jehož znaky jsou uvedeny v tomto zákoně a jehož stupeň nebezpečnosti je u dospělých větší než nepatrný, u mladistvých vyšší než malý.*“¹

1.2 Trest

Obecná psychologie definuje trest jako „*nepřímý důsledek určitého chování, který hypoteticky snižuje pravděpodobnost jeho dalšího výskytu.*“² Výsledky výzkumů však napovídají tomu, že při dosahování pozitivních změn chování je efektivnější kladné či záporné zpevnění.

V penologii je trest definován jako záměrné působení újmy pachateli trestného činu. Tato újma, protože zasahuje do občanských práv, však nesmí překročit hranici nezbytnou k dosažení účelu trestu. Výkonem trestu nesmí být ponížena lidská důstojnost.

V průběhu historického vývoje se vytvořily určité teoretické koncepce účelu trestu označované jako teorie absolutní, relativní a smíšené. Teorie absolutní pokládají za právní důvod trestu pouze samotný trestný čin. Jediným smyslem trestu je odplata.

¹ Zákon č. 140/1961 Sb., trestní zákon. §3, odst. 1.

² PLHÁKOVÁ, A. *Učebnice obecné psychologie*. 1. vyd. Praha: Academia, 2004. s. 183. ISBN 80-200-1086-6.

„*Punitur, quia peccatum est – trestá se, protože bylo spácháno zlo.*“³ Relativní teorie na rozdíl od teorií absolutních spojují s trestem určitý účel, v němž nacházejí právní důvod trestu.

„*Punitur, ne peccetur – trestáme, aby nebylo pácháno zlo.*“⁴ Smyslem je odstrašení, obava, polepšení. Smíšené teorie se snaží najít východisko z protikladu mezi teoriemi absolutními a relativními, usilují o spojení odplatné i účelové funkce trestu.

Dle platného trestního zákona České republiky je účelem trestu „*chránit společnost před pachateli trestných činů, zabránit odsouzenému v dalším páchání trestné činnosti a vychovat jej k tomu, aby vedl řádný život, a tím působit výchovně i na ostatní členy společnosti.*“⁵

³ KALVODOVÁ, V. *Trest odnětí svobody na doživotí*. 1. vyd. Brno: Právnická fakulta Masarykovy univerzity v Brně, 1995. s. 7. ISBN 80-210-1197-1.

⁴ KALVODOVÁ, V. *Trest odnětí svobody na doživotí*. 1. vyd. Brno: Právnická fakulta Masarykovy univerzity v Brně, 1995. s. 8. ISBN 80-210-1197-1.

⁵ *Zákon č. 140/1961 Sb.*, trestní zákon. § 23, odst. 1.

2 Vězeňská služba České republiky

Vězeňská služba České republiky byla zřízena na základě zákona č. 555/1992 Sb., o Vězeňské službě a justiční stráží České republiky, který nabyl účinnosti dne 1. ledna 1993. VSČR tak nahradila dřívější Sbor nápravné výchovy. Na základě tohoto zákona se vězeňský systém odpoutal od předcházejícího způsobu práce s osobami ve vazbě a výkonu trestu odnětí svobody. Zmizely prvky výlučnosti a nadřazenosti ozbrojené služby a do vězeňského systému byly integrovány principy Evropských vězeňských pravidel a mezinárodních konvencí z oblasti lidských a občanských práv. Došlo také k výrazné obměně personálu a k provedení platových úprav, které zdůraznily hledisko dosaženého vzdělání.

2.1 Poslání Vězeňské služby České republiky

Vězeňská služba České republiky zajišťuje výkon vazby a výkon trestu odnětí svobody a v rozsahu stanoveném výše uvedeným zákonem zajišťuje také ochranu pořádku a bezpečnosti při výkonu soudnictví, správě soudů a při činnosti státních zastupitelství a Ministerstva spravedlnosti.

„Vězeňská služba

- a) spravuje a stráží vazební věznice a věznice a odpovídá za dodržování zákonem stanovených podmínek výkonu vazby a výkonu trestu odnětí svobody,*
- b) stráží, předvádí a eskortuje osoby ve výkonu vazby a ve výkonu trestu odnětí svobody,*
- c) prostřednictvím programů zacházení soustavně působí na osoby ve výkonu trestu odnětí svobody a obdobně i na některé skupiny osob ve výkonu vazby s cílem vytvořit předpoklady pro jejich řádný způsob života po propuštění,*
- d) provádí výzkum v oboru penologie a využívá jeho výsledky a vědecké poznatky při výkonu vazby a při výkonu trestu odnětí svobody,*
- e) zajišťuje pořádek a bezpečnost v budovách soudů, státních zastupitelství a ministerstva a v jiných místech jejich činnosti a v rozsahu stanoveném tímto zákonem zajišťuje pořádek a bezpečnost při výkonu pravomoci soudů a státních zastupitelství,*
- f) vytváří podmínky pro pracovní a jinou účelnou činnost osob ve výkonu vazby a ve výkonu trestu odnětí svobody,*

- g) *provozuje hospodářskou činnost za účelem zaměstnávání osob ve výkonu trestu odnětí svobody, případně i osob ve výkonu vazby,*
- h) *vede evidenci osob ve výkonu vazby a ve výkonu trestu odnětí svobody na území České republiky,*
- i) *plní úkoly, které pro ni vyplývají z vyhlášených mezinárodních smluv, k jejichž ratifikaci dal Parlament souhlas a jimiž je Česká republika vázána,*
- j) *zabezpečuje vzdělávání příslušníků Vězeňské služby (dále jen „příslušníci“) a občanských zaměstnanců Vězeňské služby, které provádí Institut vzdělávání, a vzdělávání osob ve výkonu vazby a ve výkonu trestu odnětí svobody, které provádí Střední odborné učiliště, učiliště a odborné učiliště Vězeňské služby,*
- k) *poskytuje zdravotní péči osobám ve výkonu vazby, osobám ve výkonu trestu odnětí svobody, příslušníkům a občanským zaměstnancům Vězeňské služby; v případě potřeby zabezpečuje specializovanou zdravotní péči v mimovězeňských zdravotnických zařízeních,*
- l) *prošetřuje vlastními pověřenými orgány trestnou činnost příslušníků; ve spolupráci s Policií České republiky se podílí na předcházení a odhalování trestné činnosti osob ve výkonu vazby a ve výkonu trestu odnětí svobody.⁶*

Na území České republiky existují čtyři základní typy věznic, které se odlišují podle vnějšího střežení a zajištění bezpečnosti. Jsou to věznice:

- s dohledem,
- s dozorem,
- s ostrahou,
- se zvýšenou ostrahou.

Vedle těchto základních typů věznic jsou zřizovány také zvláštní věznice pro mladistvé, pro ženy a matky s dětmi. V rámci jedné věznice mohou být zřízena oddělení různých typů.

⁶ Zákon č. 555/1992 Sb., o Vězeňské službě a justiční strážní České republiky, § 2.

2.2 Funkce trestu odnětí svobody

K základním funkcím trestu odnětí svobody patří dle Hály⁷ funkce vyrovnávací a regulativní. Funkce vyrovnávací sleduje cíl vyrovnat se s realitou trestného činu. A má dva aspekty:

- v první řadě jde o vyrovnání se oběti s trestným činem. Základem je zde předpoklad, že negativní emoce jako je ponížení, hněv, zoufalství lze u obětí trestné činnosti eliminovat či kompenzovat újmou způsobenou pachatelem trestného činu. Na základě tohoto požadavku na vyrovnání se oběti s trestným činem vznikl institut narovnání mezi obětí a pachatelem trestného činu. V pravomoci jej má Probační a mediační služba České republiky a jde vlastně o osobní setkání oběti a pachatele, kdy se oběť může otevřeně vyjádřit o svých negativních emocích, které vznikly v důsledku spáchání trestného činu. U oběti pak dochází k uvolnění emočního napětí – k tzv. abreakci. Nejdále v oblasti abreakce oběti došli pravděpodobně v USA. Pro bio-psycho-sociální rehabilitaci obětí trestné činnosti bylo umožněno příbuzným oběti zúčastnit se popravky vraha. V ČR však byl trest smrti zrušen v roce 1990 a nejméně naplňuje vyrovnávací funkci trestu trest odnětí svobody. Vyrovnání skrze trest odnětí svobody jistě není natolik účinné jako v případě trestu smrti. O naplňování vyrovnávací funkce trestu v různých stupních, je možné uvažovat také při uložení alternativních trestů,
- druhým aspektem vyrovnávací funkce trestu odnětí svobody je příležitost pro odsouzeného a uvězněného pachatele trestného činu k obtížnému a zároveň nezbytnému zpytování svědomí a k přijetí viny.

Regulativní funkce zdůrazňuje zejména ochranu společnosti před dalším trestným činem. Trest tedy pomáhá regulovat trestnou činnost, minimalizuje ji. U regulativní funkce trestu je možné rozlišit tři metody jejího naplňování, které se odlišují zejména různou mírou zprostředkovanosti působení trestu na zločin:

- **izolace** – uvězněním pachatele trestného činu je mu téměř zabráněno páchat další trestnou činnost. Jedná se o určité zneschopnění pachatele,

⁷ HÁLA, J. *Úvod do teorie a praxe vězeňství*. České Budějovice: Vysoká škola evropských a regionálních studií, 2005. s. 40-45. ISBN 80-86708-05-5.

- **odstrašování** – konfrontace potenciálního pachatele trestného činu se skutečností fungující posloupnosti zločin – trest. Tento náhled pak dává člověku šanci zvážit své jednání a rozhodnout se trestný čin nespáchat. Tento mechanismus je velmi individuální a je účinný zejména u standardní, nepychotické populace. Trest reprezentuje riziko ztráty svobody, partnera, zaměstnání, prestiže apod.,
- **zacházení** – „soubor aktivit vězeňských pracovníků aplikovaný s cílem motivovat vězně (poskytovat mu společensky hodnotné a osobně přitažlivé výzvy) k práci na sobě samém a tím pomáhat zvyšovat jeho šance na život v zákonnosti po propuštění z vězení a na neintegraci do demokratické společnosti“.⁸ Jedná se tedy o úsilí zaměřené na změnu chování, eventuálně osobnosti provinilce, které má směřovat k potlačení nežádoucího a k rozvoji prosociálního chování.

2.3 Účel trestu odnětí svobody

„Účelem výkonu trestu odnětí svobody je zabránit odsouzenému v dalším páchání trestné činnosti a soustavně ho vychovávat k tomu, aby vedl řádný život občana. Ve výkonu trestu odnětí svobody se musí respektovat přirozená důstojnost lidské osobnosti, nesmí být použity kruté nebo lidskou důstojnost ponižující způsoby zacházení a trestání.“⁹

Účelem výkonu trestu je také zacházení s odsouzeným, které směřuje k tomu, aby měl odsouzený možnost pracovat, kulturně se rozvíjet a vzdělávat, aby našel uspokojení v prospěšném využívání volného času, ve slušném soužití se všemi ostatními lidmi a v práci, která pro vězně nesmí být trestem, ale musí využívat jeho kvalifikace a rozvíjet pracovní návyky nikoli na základě donucení, ale na základě svobodného zájmu.

2.4 Psychologické aspekty pobytu ve věznici

2.4.1 Psychologické aspekty vazby

U člověka, který se dostane do role obviněného, se mění jeho prožívání, uvažování i chování. Obvinění představuje pro většinu lidí značnou psychickou zátěž. Její základní

⁸ HÁLA, J. *Úvod do teorie a praxe vězeňství*. České Budějovice: Vysoká škola evropských a regionálních studií, 2005. s. 45. ISBN 80-86708-05-5.

⁹ BAJCURA, L. *Práva vězně*. 1. vyd. Praha: Grada, 1999. s. 92. ISBN 80-7169-555-6.

charakteristikou je pocit ohrožení, které zatím není konkretizováno. Spolu s tímto pocitem přichází úzkost, nejistota a strach z budoucnosti. Logickým důsledkem působení této zátěžové situace je oživení obranných reakcí, jejichž charakter vychází z osobnosti obviněného člověka, jeho zkušeností a aktuálního tělesného a duševního stavu. K těmto obranným reakcím patří např. racionalizace ve vztahu k trestnému činu, vytěsnění traumatizujících zážitků apod.

K vystupňování stresující situace dochází umístěním do vyšetřovací vazby. Člověk se musí v novém prostředí orientovat a adaptovat se na něj. Negativní zkušenosti se zde stávají šikana a agresivní projevy ze strany spoluvězňů. Takový zážitek narušuje sebevědomí a ohrožuje pocit lidské důstojnosti. Ve vyšetřovací vazbě nedochází také k naplňování některých potřeb, ať už fyzických či psychických. Často jsou naplňovány jen základní potřeby, a to ještě v mnoha případech jen v omezené míře. Neuspokojována je zejména potřeba stimulace, zdejší prostředí je stereotypní, nepříznivě působí výrazné omezení aktivit i běžných sociálních kontaktů. Viz. příloha I – Maslowova hierarchie potřeb.

Závažný problém vzniká u obviněných žen, a to díky tomu, že aktivity ve vazební věznici jsou uskutečňovány v mnohem nižší míře než u obviněných mužů. Žen je totiž ve výkonu vazby v jedné věznici většinou relativně málo a ještě k tomu jsou ve věznici z různých vazebních důvodů, které mohou vylučovat vzájemný kontakt obviněných.

Nanejvýš symbolicky se uspokojuje potřeba citové jistoty a bezpečí, a to formou spoléhání se na zázemí, které člověku zůstalo mimo vazební věznici. Pocity vztažené k domovu mohou oscilovat mezi podezíravostí, strachem z opuštění a idealizací domova. Pocit napětí a ohrožení je silnější u lidí, kteří jsou ve vězení poprvé.

Neuspokojována je ve vazební věznici i potřeba seberealizace. U zkušených recidivistů ji může saturovat pocit moci a nadvlády nad spoluvězni, seberealizace má v tomto případě podobu dokazování vlastní síly. Jiný způsob sebepotvrzení je pro většinu obviněných těžko dostupný. Dominantním pocitem bývá nuda. Člověk, který se do této situace dostává poprvé, může mít pocit, že ztrácí identitu, profesní roli i postavení.

Jak dále uvádí Vágnerová¹⁰, reakce na vazbu kolísají mezi tendencí k agresi a různými únikovými projevy. Agrese může být zaměřena na okolí, ale také vůči sobě samému. Autoagrese může být projevem potřeby ventilovat napětí, ale může mít za cíl také vydírání vězeňského personálu. Tato forma obranné reakce – sebepoškozování – se objevuje velmi často, a to ve formě polykání různých předmětů, pořezání se apod.

¹⁰ VÁGNEROVÁ, M. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. 3. rozšířené vyd. Praha: Portál, 2004. s. 816. ISBN 80-7178-802-3.

Únik jako druhá z forem reakce na vazbu bývá většinou jen symbolický. Může jít o tendenci ke stažení se do sebe, k úniku do fantazie, ale i k úniku do nemoci.

Vazební uvěznění může představovat silný stres a jako reakce na něj se mohou objevovat různé somatické a psychické potíže. Např. nespavost, bolesti hlavy, zvýšená únava, fobie, nutkavé jednání,...

„Specifickou variantou poruchy navozené pobytem ve vazbě je Ganserův syndrom (označovaný též vazbová reakce). Jeho hlavním příznakem je kvalitativní porucha vědomí, takto postižený člověk reaguje zvláštním způsobem, na otázky odpovídá přiléhavě, ale nápadně nesprávně, takže vcelku oprávněně vyvolává podezření na účelové jednání. V tomto případě se ale jedná o neuvědomované napodobení duševní poruchy, rozvíjející se u lidí v obtížné osobní situaci. Porucha patří do kategorie disociačních poruch a je zde zřejmá souvislost mezi rozvojem dané symptomatologie a psychickou zátěží. V praxi je často obtížné odlišit Ganserův syndrom od prosté simulace, která je mnohem častější.“¹¹

2.4.2 Psychologické aspekty výkonu trestu odnětí svobody

Trest je dle právních norem projevem odmítnutí určitého chování, fakticky se však projevuje se svými psychosociálními důsledky jako zavržení člověka, který se takto choval, a proto je vyloučen ze společnosti. Takový jedinec získává roli odsouzeného, která představuje závažné sociální stigma, je umístěn do věznice a zbaven svobody. Nálepka trestaného mu zůstává i tehdy, když svůj trest odpyká a vrací se zpět do společnosti.

V souvislosti s pobytem ve vězení ztrácí člověk zaměstnání, a tím i svou profesní roli, ale také ztrácí partnerskou roli, respektive roli člena rodiny, často se mu rozpadá manželství, rodina ho odmítne, ztrácí i další sociální vazby. Ve věznici dochází také k úpadku jeho vědomostí, dovedností a návyků, které jsou pro život na svobodě užitečné a často nezbytné.

Uvedené změny a ztráty mohou člověka změnit natolik, že nebude schopen začít znovu sám a bez podpory žít normálním, pro okolí přijatelným způsobem života.

Trest odnětí svobody přináší odlišné zkušenosti, a proto se mění prožívání, uvažování i chování trestaných. Vězeňské prostředí má vlastní pravidla, více či méně odlišná od obecně platných norem. Ve vězení se uplatňují jiné vzorce chování, způsoby získané na svobodě vyhasínají – nejsou zde potřebné, někdy jsou dokonce nežádoucí a spoluvězni sankcionované.

¹¹ VÁGNEROVÁ, M. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. 3. rozšířené vyd. Praha: Portál, 2004. s. 816. ISBN 80-7178-802-3.

Adaptace na prostředí věznice ovlivňuje hodnoty, normy i standardy chování, a to se nakonec stává překážkou návratu trestaného člověka do společnosti. Čím déle trvá trest odnětí svobody, tím pravděpodobnější je budoucí selhání ve většině společensky důležitých oblastech – práce, rodina, partnerství. Dlouhodobé tresty nad deset let mají tedy většinou jediný smysl: izolovat nebezpečného a aktuálně neovlivnitelného pachatele od společnosti.

Vlivem dlouhodobého pobytu ve věznici může dojít k určité, obvykle jen dočasné změně některých osobnostních vlastností. Bylo zjištěno, že dochází ke zvýšení hostility, nejen ve vztahu k ostatním, ale i ve vztahu k sobě, a k nárůstu introverze. Je to zřejmě dáno tím, že vězeňský způsob života je pro většinu lidí frustrujícím a míra celkového neuspokojení se ventiluje nenávistí, nakonec i vůči vlastní osobě. Nedostatek hlubších citových vazeb mezi spoluvězni posiluje tendenci uzavírat se do sebe.

Byly zjištěny i změny v oblasti motivace a postojů, většinou šlo o prohloubení celkového nezájmu a zhroucení pocitu emoční pohody.

Riziko suicidálního chování je zvýšené především v období těsně po uvěznění. Uváděná míra sebevražednosti je až čtyřnásobně vyšší než v běžné populaci.

K problematickým oblastem vězeňského života patří nepochybně i drogy. Vězni, kteří před uvězněním nevyhledávali kontakt s drogami a ani ve vězení ho vyhledávat nechtějí a jsou bez výraznější poruchy chování nebo osobnosti, mohou být na vlastní žádost zařazeni do bezdrogových zón. Toto jejich rozhodnutí je potřeba podporovat, např. i lepším materiálním vybavením, častějšími vycházkami v souvislosti s návštěvou. Zároveň však nesmí být zanedbána jejich kontrola a monitoring.

Jinou skupinou vězňů jsou lidé, kteří před nástupem do věznice drogám nepodlehli, ale s ohledem na individuální historii a osobnostní charakteristiky u nich existuje zvýšené riziko, že proces prizonizace je přivede k abúzu drog právě ve vězeňském prostředí. Tyto jedince je nutno také oddělit od ostatní vězeňské populace a podpořit vzdělávání zaměřené na podporu rozhodnutí pro život bez drog.

Třetí skupinou jsou vězni, kteří užívali drogy před nástupem do výkonu trestu, ale nyní projevují snahu s tímto užíváním přestat. Pro tyto vězně je optimální umístění do specializovaných oddělení.

Poslední skupinou jsou ti, kteří dříve brali drogy a v jejich užívání chtějí pokračovat i ve vězení. Přestože se zaměstnanci VSČR snaží účinně bránit průniku drog do věznice, nelze se tomuto jevu plně vyhnout. Nejčastěji se drogy k vězňům dostávají od návštěv, poštovními zásilkami, od personálu, při návratu vězňů z mimovězeňských pracovišť, případně přehozením přes zeď. Ve věznicích jsou zřizovány poradny drogové prevence, vězněné osoby nejsou ponechány bez pomoci. Jsou zde uplatňovány také programy harm reduction.

K narušení řádného výkonu trestu odnětí svobody může dojít v případě vzpoury, útěku, agrese proti personálu, proti spoluvězňům, šikanováním, sebepoškozováním, hladovkami či sebevraždami. Souhrnně se tyto události označují jako mimořádné události.

Každá taková událost znamená negativní zásah do duševní rovnováhy účastníků – vězňů i personálu. A vzniká tak riziko dalších nepříznivých psychických a somatických následků.

Během pobytu ve věznicí dochází postupně k adaptaci na tento život. Tento proces je označován jako prizonizace a je tvořen ze dvou základních složek – institucionalizace a ideologizace.

Institucionalizace – „označuje skutečnost, že člověk se adaptuje na vysoce organizovaný způsob života ve vězení spojený se ztrátou samostatnosti a iniciativy“¹². Následuje změna postojů, vzorců chování i obranných mechanismů. Postupně dochází ke ztrátě aktivity, k apatii, zúžení zájmových aktivit, úpadku většiny kompetencí, ke ztrátě schopnosti plánovat a volit realistické alternativy své budoucnosti.

Ideologizace – „znamená přijetí norem a pravidel vězeňského prostředí. Mnohdy nejde jen o formální přizpůsobení, ale o přijetí jiného hodnotového systému, o ztotožnění s touto minoritní skupinou“¹³. Ideologizace se projevuje označením společného nepřítele, exteriorizací viníka jejich situace. Akceptace skupinové identity je pro vězně oporou, a proto ji přijímá. Často zde dochází k výměně informací o páchání trestné činnosti, k rozvoji kriminálních znalostí a dovedností, či dokonce k plánování další trestné činnosti. Adaptace na prostředí se projevuje také přijetím specifické vězeňské mluvy, která je jedním ze znaků potvrzujícím jedinečnost skupiny vězňů a jejich vymezení.

2.4.3 Psychohygienu ve věznicích

Jedná se o vědu zkoumající faktory udržování, prohlubování, příp. znovuzískávání psychického, resp. psychosomatického zdraví. „*Penitenciární psychohygienu může být definována jako integrující se soubor dobře podložených pravidel, rad a doporučení zaměřených především na uchování, příp. zlepšení psychického zdraví vězňů osob.*“¹⁴

¹² VÁGNEROVÁ, M. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. 3. rozšířené vyd. Praha: Portál, 2004. s. 820. ISBN 80-7178-802-3.

¹³ VÁGNEROVÁ, M. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. 3. rozšířené vyd. Praha: Portál, 2004. s. 821. ISBN 80-7178-802-3.

¹⁴ HÁLA, J. *Úvod do teorie a praxe vězeňství*. České Budějovice: Vysoká škola evropských a regionálních studií, 2005. s. 47. ISBN 80-86708-05-5.

Fyzické i psychické zdraví uvězněného člověka ovlivňují zejména světelné podmínky. Denní světlo, které nejlépe vyhovuje fyziologickým a psychickým potřebám člověka, není možné ve všech věznicích zajistit v dostatečné kvalitě i kvantitě, a to zejména díky zastaralé architektuře objektů věznic, ale také z důvodu upřednostnění bezpečnostních opatření. Nekvalitní umělé osvětlení vede k námaze očí, k bolestem hlavy a pocitům celkové únavy, ve vězeňském prostředí se k těmto skutečnostem přidává i zvyšující se riziko vzniku konfliktních situací.

Vliv na duševní zdraví lidí v prostorech, kde se sdružuje jejich větší množství má i barevné řešení interiérů. V Československých věznicích před rokem 1990 převládající zelená barva – ať už na zdech, nábytku i uniformách - se stala symbolem předcházejícího totalitního režimu. Vznikla tak silná psychologická bariéra.

Dalším stresorem pro odsouzené je také hluk. V hlučných podmínkách je obecně zjišťována podrážděnost v interpersonálních vztazích a zvýšená agresivita. Hluk ve věznicích vzniká nejen z důvodu nesprávné polohy vězeňských objektů u rušných ulic a silnic, ale také díky stavebnímu ruchu v samotných věznicích při různých rekonstrukcích, přístavbách, které jsou realizovány často za plného provozu věznice. V neposlední řadě je zvyšování hluku důsledkem přepřívání cel, možností odsouzených vlastnit rádio či televizi a provozovat je v libovolném čase.

Psychohygienu se zabývá i teplotou, vlhkostí, prašností a cirkulací vzduchu ve vězení. Situace běžné kontaminace chemickými a mikrobiologickými látkami je zhoršována vysokým podílem kuřáků mezi odsouzenými. V takovém prostředí se někteří lidé stávají podrážděnými, unavenými, vznikají u nich problémy se soustředěním.

K psychohygienickým problémům patří také stravování vězňů. Speciálně ve věznicích se mohou i malá pochybení či nedostatky stát spouštěči hromadných vězeňských nepokojů.

Zachování fyzického i psychického zdraví osob ve výkonu trestu odnětí svobody je však základem pro dosažení hlavního cíle zacházení s uvězněnými osobami.

2.4.4 Vězeňský argot

„Vězeňský argot je specifickým výrazivem užívaným a vytvářeným vězni, tedy osobami nacházejícími se ve výkonu trestu odnětí svobody, případně ve výkonu vazby.“¹⁵

¹⁵ HÁLA, J.; SOUDKOVÁ, P. *Jak mluví čeští vězni*. 1. vyd. Příloha časopisu *České vězeňství* č.4, 2002. s.11. ISBN 80-238-9463-3.

Zvláštní výrazy užívané pouze zločinci jsou písemně doloženy již ve středověkých soudních spisech. Stopy nejstaršího českého vězeňského argotu lze nalézt ve smolných knihách od 16. století. První systematické záznamy a slovníčky však vznikly až ve 20. letech 19. století.

Český vězeňský argot je součástí mnohovrstevné slovní zásoby českého jazyka. Současný vězeňský slovník zná už jen málo ze starého vězeňského argotu, ale i v současném vězení se rodí argot nový (viz. příloha II. - Ukázka ze současného vězeňského argotu).

Vězeňský argot je mluva částečně uměle vytvořená, z větší části pak vzniklá komolením slov, jejich přejímáním z jiných jazyků, přenášením významu apod. Není jasné, zda byl argot v minulosti záměrně vytvářen s úmyslem utajit jisté informace nebo zda k tomuto účelu byl jen druhotně využíván. Dnes slouží vězeňský argot především k vyjádření příslušnosti k určité sociální skupině. Ve věznicích je přijetí a užívání argotu jedním z aspektů prizonizace – procesu postupné přeměny svobodného člověka ve vězně.

Argot zdůrazňuje přístupy a hodnoty světa vězňů, znevažuje hodnoty vězeňské správy a společnosti. Je prostředkem k vyjádření myšlenek a pocitů, které se v tradičním jazyce normálně nesdělují. V argotu lze jednoduše vyjádřit pojmy a činnosti, které by ostatní čeština musela vyjadřovat více slovy či větami.

Postupně došlo ke změně utajovací funkce argotu a řada výrazů pronikla do běžného jazyka. Argot již není výsadou kriminální spodiny, ale používají jej i vězni velmi inteligentní a formálně společensky kultivovaní. Argotem je akcentována snaha aktivně si svět za mřížemi utvářet tak, aby v něm vězeň mohl nejenom přežít, ale i relativně bezpečně a pohodlně dlouhodobě žít. Argot byl tedy v průběhu času povýšen na psychologickou zbraň.

2.5 Zacházení s vězni

Jak uvádí Hála¹⁶, základní podmínkou zacházení s vězni je pečlivá příprava a zmapování výchozí situace, tj. bio-psycho-sociálního stavu odsouzeného a vypracování programu zacházení, který by měl být realizován zejména v oblastech práce, vzdělávání, volnočasových aktivit, poradenství a terapie.

- **Práce** – smysluplná, dobře řízená a organizovaná práce rozvíjí pracovní návyky a s tím související vlastnosti osobnosti, přispívá ke snížení agresivity, k celkovému zklidnění a harmonizaci psychosomatických funkcí. Pomáhá optimalizovat výkon

¹⁶ HÁLA, J. *Úvod do teorie a praxe vězeňství*. České Budějovice: Vysoká škola evropských a regionálních studií, 2005. s. 121-168. ISBN 80-86708-05-5.

trestu odnětí svobody a je prevencí mimořádných událostí. Zahrnuje i ekonomický význam pro odsouzené. Je nejdůležitějším prostředkem programu zacházení s odsouzenými. Získání a upevnění návyku pracovat zvyšuje šanci na reintegraci do svobodné společnosti po propuštění. Zaměstnanost vězňů v ČR je však v současnosti nepříjemně nízká. Nejčastějšími důvody tohoto stavu je malý zájem podnikatelských subjektů o práci odsouzených, jejich nízká kvalifikace, nutnost zaměstnávat odsouzené uvnitř věznice a s tím související problémy s nedostatkem výrobních a skladovacích prostorů ve věznici, fluktuace odsouzených, ale i špatný zdravotní stav odsouzených.

- **Vzdělávání** – z evropských vězeňských pravidel vychází požadavek na poskytování odsouzenému možnosti uspokojovat skrze vzdělávací programy alespoň některé z individuálních potřeb a zájmů, požadavek na sestavování vzdělávacích programů tak, aby posilovaly sebeúctu, zlepšovaly postoj k sobě i okolí. I v současnosti je aktuální potřeba poskytovat některým vězňům elementární výuku – základy trivie.
- **Aktivita ve volném čase** – zejména u nezaměstnaných vězňů je problematika volného času velmi významná. Zacházení v rámci volného času by mělo směřovat k udržení fyzického i psychického zdraví, mělo by přispívat k bezproblémovému výkonu trestu odnětí svobody (zabránit vzniku mimořádných událostí, zajišťovat regeneraci sil po pracovní činnosti u zaměstnaných vězňů, pobavit a tím působit proti negativním důsledkům uvěznění. Aktivita ve volném čase by měly být zaměřeny na budoucí situaci života po propuštění, tyto programy jsou označovány jako extramurální programy. V jejich rámci jsou upřednostňovány návštěvy filmových a divadelních představení, výstav, muzeí, sportovních utkání, turistika apod. Velmi dobrým prostředkem pro naplnění volného času je sport. Aktivní sportování pozitivně ovlivňuje odsouzeného, pomáhá mu překonat negativní sebehodnocení a problematické vztahy k okolí. Sport pomáhá kompenzovat nedostatek pohybu, zpestřuje vězeňský život, zprostředkovává žádoucí sociální kontakty, učí sociálním pravidlům a sociálnímu chování a tak přispívá k reintegraci do společnosti. Ve vězeňském volnočasovém životě by měla být zastoupena hudba, literatura, výtvarná činnost i divadlo, a to jak pasivní tak i aktivní formou.
- **Poradenství, doprovod, terapie** – zacházení s vězněm předpokládá vlastní aktivitu vězně směřující ke změnám v jeho chování a jednání, které vytvoří předpoklady pro znovuzáclenění do pracovního, kulturního a sociálního života společnosti. *„Jestliže vězeň projeví ochotu a snahu na sobě v pozitivním smyslu pracovat, budeme stát po jeho boku a pomůžeme mu. Standardním vězňům poskytneme (samozřejmě*

*vedle celé škály dalších forem a způsobů zacházení) poradenství, handicapovaným (např. se zjevně nízkou mentální úrovní) doprovod, nejsložitější případy (zejména vězňů s výraznými psychopatickými osobnostními rysy) budeme řešit terapeuticky.*¹⁷

Naplnování cílů zacházení napomáhají zejména tyto specialisté:

- **dozorce** – „*dozírá na to, aby vazba, případně trest odnětí svobody byly vykonány v souladu s vnitřním řádem konkrétní věznice nebo vazební věznice*“¹⁸;
- **psycholog** – zajišťuje psychologickou diagnostiku, individuální nebo skupinové poradenství a psychoterapii. Jeho činnost je zaměřena nejen na vězně samotné, ale také na vězeňský personál. Zde má velkou roli hlavně při výběru a přijetí nových zaměstnanců, pomáhá také řešit pracovní i osobní problémy zaměstnanců stávajících;
- **duchovní** – poslání a základní činnost vyjadřuje preambule stanov Vězeňské duchovenské péče: „*Evangelium Ježíše Krista vybízí a vede křesťany k službě všem lidem, kteří jsou v jakékoli nouzi. K nim patří i vězňové, i když nesou sami odpovědnost za porušení zákonů. Vedeni milosrdenstvím sloužíme jim jako lidem obzvláště potřebným. Stojíme vedle nich jako stejní viníci před Bohem, kteří vědí o skutečnosti odpuštění skrze Pána Ježíše Krista. V této víře je vedeme k uznání vlastní viny, jejich břemeno jim pomáháme nést a přinášíme zvěst o Boží milosti a možnosti nového začátku.*“¹⁹;
- **vychovatel** – základem jeho činnosti je zacházení s odsouzeným, které spočívá zejména ve vedení odsouzeného k přijetí viny a morální i materiální odpovědnosti za spáchaný trestný čin, v motivování ke změně dosavadního životního stylu, v nácviku zvládnání náročných životních situací a v naplnování individuálního programu zacházení daného vězně;
- **sociální pracovnice** – poskytuje sociálně právní informace a poradenství, spolupracuje s Probační a mediační službou, obecními a městskými úřady, úřady práce, charitami, azylovými domy, apod.;
- **speciální pedagog** – metodicky vede vychovatele, koordinuje činnost týmu a osobně se podílí na přímém zacházení s vězni;

¹⁷ HÁLA, J. *Úvod do teorie a praxe vězeňství*. České Budějovice: Vysoká škola evropských a regionálních studií, 2005. s. 159. ISBN 80-86708-05-5.

¹⁸ HÁLA, J. *Úvod do teorie a praxe vězeňství*. České Budějovice: Vysoká škola evropských a regionálních studií, 2005. s. 55. ISBN 80-86708-05-5.

¹⁹ HÁLA, J. *Úvod do teorie a praxe vězeňství*. České Budějovice: Vysoká škola evropských a regionálních studií, 2005. s. 59. ISBN 80-86708-05-5.

- **vychovatel** – terapeut – jedná se o novou profesi ve vězeňství, která může výrazně inovovat výkon trestu odnětí svobody, jeho obsah. Vychovatel – terapeut vede skupinové i individuální terapie, zejména arte-, biblio-, ergo- či muzikoterapie;
- **lektor** – **instruktor** neboli pedagog volného času. I tato funkce je ve věznicích nově zaváděna. Lektor – instruktor se angažuje v tzv. volnočasových aktivitách vězňů, a to zejména v oblasti vzdělávacích a sportovních činností.

2.6 Adaptační problémy po propuštění z výkonu trestu odnětí svobody

Při výkonu trestu odnětí svobody je ustanovena tzv. předpropouštěcí fáze výkonu trestu odnětí svobody, která zahrnuje dobu posledních 6 měsíců, minimálně posledních tří měsíců pobytu ve věznicích. Vězeň je přeřazen do předpropouštěcího oddělení. Tato fáze zahrnuje komplexní přípravu vězně na propuštění formou poskytování informací o změnách v mimovězeňské realitě, nácvikem některých životně důležitých dovedností jako je např. návštěva Úřadu práce, obstarání řádného, platného občanského průkazu ještě před propuštěním. Adaptace na vězeňské prostředí vede, jak už bylo uvedeno výše, ke ztrátě dovedností a návyků, a tak je potřeba pokračovat v podpoře a vedení i po propuštění, např. formou poradenské činnosti, pomoci v krizi apod.

Úkolem psychologů je monitorovat psychosociální situaci vězně a případně nabídnout mu poradenství, resp. psychoterapeutickou pomoc směřující k úpravě partnerských vztahů. Jejich zachování velmi zvyšuje naději na úspěšnou reintegraci do současné společnosti.

V den propuštění dostává odcházející „přiměřenou finanční částku“ na zajištění dopravy do místa trvalého bydliště a stravování do doby nejbližšího otevření úřadovny příslušného sociálního kurátora, resp. pracující vězni dostávají tzv. úložné za vykonanou práci. Sociální pracovnice odcházejícího vybaví přiměřeným šatstvem a obuví.

Tak jako bylo na počátku uvěznění, je i propuštění na svobodu pro člověka velkou zátěží. Tato zátěž je tím větší, čím delší byl pobyt ve vězení. Jak uvádí Vágnerová²⁰, propuštěný může prožívat tzv. krizi svobody.

²⁰ VÁGNEROVÁ, M. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. 3. rozšířené vyd. Praha: Portál, 2004. s. 824-825. ISBN 80-7178-802-3.

Na úspěšnosti zvládnutí adaptační fáze se podílejí dvě skupiny faktorů:

- 1) osobnost propuštěného člověka, jeho zkušenosti, motivace, kompetence, odolnost k zátěži apod.,
- 2) objektivní podmínky, do nichž se člověk vrací, a to zejména v oblasti bydlení, sociálních vztahů, práce,...

Zvládnutí této fáze ztěžují tyto okolnosti:

- **absence sociálního zázemí** – nikam nepatří, nemá kam jít, nikdo jej nečeká,.. . Často neexistuje nikdo jiný než bývalí spoluvězni, na koho se může obrátit. Tento kontakt však zvyšuje riziko dalšího kriminálního chování,
- **chybějící finanční prostředky a motivace k práci** – propuštění nejsou schopni zvládnout zátěž stereotypu a námahy, kterou pracovní poměr přináší. Komplikací je samozřejmě i fakt, že společnost nejeví zájem zaměstnat bývalého vězně,
- **nereálná očekávání a tendence k jejich okamžitému bezodkladnému uspokojení.** Propuštění si chtějí rychle užít to, co nebylo ve vězení možné – alkohol, sex apod. To sebou přináší zvýšené riziko vzniku nových problémů, např. v důsledku nepřiměřené sexuální aktivity či násilností pod vlivem alkoholu.

Rizikem selhání jsou méně ohroženi lidé, kteří byli trestáni poprvé a krátkodobě, jejichž osobnost není narušena, mají funkční rodinné zázemí a zachované pracovní návyky.

2.7 Sociální postavení člověka po propuštění z výkonu trestu odnětí svobody

Pobyt ve vězení představuje sociální stigma. Společnost trestané lidi neakceptuje a jejich hodnocení i očekávání budoucího chování bývá negativní. Těžko získávají důvěru, bývají odmítáni a generalizovaně nepříznivě posuzováni. Laická veřejnost je přesvědčena, že si nezaslouží žádné ohledy ani pomoc, protože si svou situaci zavinili sami. Nevěří v jejich nápravu. Nálepka trestaného ztěžuje člověku jeho další adaptaci na život na svobodě – těžko shání práci, ubytování, navazuje přátelství.

U některých členů majoritní společnosti je možné se setkat i s fascinací velkým zločinem, či osobou trestaného. Postoj pak bývá kombinací obdivu a obav z jejich jednání.

Sociální situaci propuštěných zhoršuje skutečnost, že nejsou schopni udržet trvalejší vztahy, jejich chování je činí nepřijatelnými. Nejsou schopni systematicky pracovat, zaměstnání těžko získávají a pokud je získají, dlouho jim nevydrží. Projevuje se zde neschopnost dodržovat určitá pravidla – nepravidelná docházka, špatná pracovní morálka. Výsledkem výše uvedeného bývá izolace od společnosti a postupné zafixování kariéry kriminálního recidivisty.

U osob po propuštění z výkonu trestu dochází často ke komplexní sociální a ekonomické deprivaci. Člověk je sám, má nízké sociální postavení, chybějí mu vazby s blízkými lidmi a často i jakýkoliv domov. S postupujícím stárnutím, ekonomickým a sociálním strádáním se objevují pocity zklamání a beznaděje.

Stárnoucí recidivisté si tuto zátěž uvědomují, často hodnotí svůj život jako neúspěšný. Páchají jen drobnou trestnou činnost majetkového charakteru zaměřenou na získání nějakých prostředků a příliš se nestarají o následky svého jednání. Někdy považují vězení za bezpečný únik před zlým světem, kde pro ně není místo.

Na nápravu odsouzeného pachatele je zaměřena speciálně-pedagogická i psychoterapeutická práce. Je známo, že její efektivita je nízká, že nepřináší takové výsledky, jež by odpovídaly vynaloženému úsilí, a proto může zvyšovat riziko vyhoření pro lidi, kteří se touto činností zabývají.

Náprava odsouzeného je více závislá na jeho osobnostních vlastnostech než na působení různých programů. Důležitým predikátorem její účinnosti je existence pocitu viny a chápání trestu jako důsledku vlastního jednání.

3 Probační a mediační služba České republiky

Probační a mediační služba byla zřízena na základě zákona č. 257/2000 Sb., o Probační a mediační službě. PMS plní úkoly v trestním řízení a vykonává oprávnění vymezená v trestním zákoně, trestním řádu a zákoně o Probační a mediační službě, případně v dalších zákonech.

3.1 Poslání Probační a mediační služby České republiky

Posláním Probační a mediační služby ČR je přispívat k naplňování trestní spravedlnosti, především vytvářením podmínek pro uplatnění alternativních postupů v trestním řízení, zajištění účinného výkonu alternativních trestů a nalezení účinné reakce na spáchaný trestný čin. Za tímto účelem provádí Probační a mediační služba ČR probaci a mediaci a podílí se na řešení sporů mezi obviněným a poškozeným a svojí činností usiluje o urovnání konfliktních stavů, obnovení respektu k právním normám v souvislosti s trestním řízením. Nedílnou součástí poslání PMS je prevence a snižování rizik opakování trestné činnosti.

Probační a mediační služba je nositelkou nového pojetí restorativní justice, která přistupuje k trestnému činu zcela odlišně od tradiční retributivní neboli odplatné justice. Trestný čin je zde viděn především jako poškození jedné osoby druhou, nikoliv jako útok na stát a veřejné zájmy. Tento model justice se soustřeďuje na konflikt, který vznikl mezi obětí trestného činu a jeho pachatelem. Stíhaný trestný čin se posuzuje jako projev určitého sociálního konfliktu mezi nimi. V trestním procesu se pak počítá nejen s aktivní rolí obviněného, ale také s individuálním zohledněním zájmů a potřeb oběti a dalších dotčených subjektů. Důraz je kladen na odstranění konfliktu mezi hlavními aktéry – obětí a poškozeným.

Východiska restorativní trestní spravedlnosti jsou založena na přesvědčení, že pokud má pachatel převzít skutečnou osobní a nikoli pouze formální trestněprávní odpovědnost za to, co trestným činem způsobil, musí nejdříve plně porozumět svému jednání v jeho sociálních i individuálních souvislostech.

Pro srovnání účinků obou modelů trestní spravedlnosti uvádím v příloze číslo VI příklad řešení konkrétního trestného činu retributivním a restorativním způsobem.

Základní vymezení činnosti Probační a mediační služby České republiky budou citovat přímo ze zákona o Probační a mediační službě.

„1) Probační a mediační služba vytváří předpoklady k tomu, aby věc mohla být ve vhodných případech projednána v některém ze zvláštních druhů trestního řízení, nebo mohl být uložen a vykonáván trest nespojený s odnětím svobody, anebo vazba byla nahrazena jiným opatřením. Za tím účelem poskytuje obviněnému odborné vedení a pomoc, sleduje a kontroluje jeho chování a spolupracuje s rodinným a sociálním prostředím, ve kterém žije a pracuje, s cílem, aby v budoucnu vedl řádný život.

2) Probační a mediační činnost podle odstavce 1 spočívá zejména

- a) v obstarávání podkladů k osobě obviněného a jeho rodinnému i sociálnímu zázemí,
- b) ve vytváření podmínek pro rozhodnutí o podmíněném zastavení trestního stíhání, nebo pro schválení narovnání, zejména projednání a uzavření dohody mezi obviněným a poškozeným o náhradě škody, nebo dohody o narovnání, případně podmínek pro další takové procesní postupy či tresty nespojené s odnětím svobody,
- c) ve vykonávání dohledu nad chováním obviněného v případech, kdy bylo rozhodnuto o nahrazení vazby probačním dohledem,
- d) ve vykonávání dohledu nad chováním obviněného v případech, kdy byl dohled uložen, ve sledování a kontrole obviněného v průběhu zkušební doby, v kontrole výkonu dalších trestů nespojených s odnětím svobody, včetně trestu obecně prospěšných prací, ve sledování výkonu ochranných opatření,
- e) ve sledování a kontrole chování odsouzeného v průběhu zkušební doby v případech, kdy bylo rozhodnuto o podmíněném propuštění odsouzeného z výkonu trestu odnětí svobody.

3) Probační a mediační služba současně pomáhá při odstraňování následků trestného činu poškozeným a dalším osobám dotčeným trestným činem.

4) Probační a mediační služba věnuje zvláštní péči mladistvým obviněným a obviněným ve věku blízkém věku mladistvých, přispívá k ochraně práv osob poškozených trestnou činností a ke koordinaci sociálních a terapeutických programů práce s obviněnými, zejména jde-li o mladistvé a uživatele omamných a psychotropních látek.

5) Probační a mediační služba se podílí na prevenci trestné činnosti.

6) Úkony probace a mediace, pokud nejsou tímto nebo zvláštním zákonem svěřeny do výlučné působnosti Probační a mediační služby, mohou vykonávat nebo se na nich podílet i jiné osoby.

7) Probační a mediační služba provádí v rámci své působnosti úkony na pokyn orgánů činných v trestním řízení a ve vhodných případech v oblasti mediace i bez takového pokynu

zejména z podnětu obviněného a poškozeného; v těchto případech o to neprodleně informuje příslušný orgán činný v trestním řízení, který může rozhodnout, že věc se k mediaci nepředává a mediace proto dále prováděna nebude.

8) V souvislosti s úkony probace a mediace je Probační a mediační služba oprávněna opatřovat informace a poznatky o osobě obviněného nebo o stanoviscích poškozeného významných pro rozhodnutí soudu či státního zástupce.

9) Policejní orgán a státní zástupce vyzumívá středisko o věcech vhodných k mediaci; zejména v trestních věcech mladistvých postupuje tak, aby mediace byla využita od počátku trestního stíhání nebo místo něj.²¹

3.2 Mediační činnost

Novelou trestního řádu z roku 1993 byl zaveden institut podmíněného zastavení trestního stíhání a v roce 1995 pak nový procesně právní institut narovnání. Byly tak vytvořeny legislativní podmínky pro uplatňování tzv. odklonů v trestním řízení. Jejich praktické zajištění spadá do náplně práce probačních pracovníků. Vyškolení odborníci v oblasti sociálních věd a práva tak nabízejí poškozeným i pachatelům trestného činu možnost mimosoudního jednání, tzv. mediace.

„Mediací se pro účely tohoto zákona rozumí mimosoudní zprostředkování za účelem řešení sporu mezi obviněným a poškozeným a činnost směřující k urovnání konfliktního stavu vykonávaná v souvislosti s trestním řízením. Mediace lze provádět jen s výslovným souhlasem obviněného a poškozeného.“²²

Mediace je tedy alternativní metoda řešení konfliktů, při níž osoba, která zaujímá vyvážené postavení ke všem stranám sporu (mediátor), pomáhá nalézt přijatelné řešení dané situace s cílem urovnat vzájemné vztahy stran s přihlédnutím k oprávněným zájmům obviněného, oběti, účastníků občanskoprávního sporu a společnosti. Užití mediace v trestní justici vychází z předpokladu, že na trestný čin pohlížíme jako na konflikt, který vznikl mezi poškozeným a pachatelem jako reakce na spáchaný trestný čin, nebo když trestný čin je důsledkem existujícího konfliktu. Návrh na toto mimosoudní řešení sporu může podat soudce, státní zástupce, vyšetřovatel, nebo právní zástupce, ale zejména samotný klient – ať už poškozený nebo obviněný, a to v trestních případech, kdy horní hranice trestu za spáchaný trestný čin nepřesahuje 5 let odnětí svobody.

²¹ Zákon č. 257/2000 Sb., o Probační a mediační službě, § 4.

²² Zákon č. 257/2000 Sb., o Probační a mediační službě, § 2, odst. 2.

Mediace je nejčastěji realizována ve stádiu přípravného řízení, které předchází konečnému rozhodnutí konkrétní věci, především v rámci tzv. odklonů od standardního trestního stíhání. Je však uplatňována i v rámci výkonu dohledů. Důležitý je zejména její obsah a způsob vedení. Vlastním předmětem mediace je zprostředkování dialogu dvou stran.

Jednou z výhod mediace je možnost projednat věc ve velmi krátké době od spáchání trestného činu. Mediační pracovník může klienta objednat na první konzultaci v rozmezí týdne nebo několika týdnů. Jednání lze po dohodě s vyšetřovatelem zahájit již ve stadiu vyšetřování trestného činu.

Podmínkami pro mimosoudní jednání ze strany pachatele je doznání k trestnému činu, které musí být učiněno před orgánem činným v trestním řízení, a snaha napravit následky svého jednání.

První konzultace s klienty probíhají většinou odděleně. Jejich cílem je podat oběma stranám informace o mimosoudním jednání, o jeho podmínkách a jeho možnostech pro poškozeného a obviněného, o postupu tohoto způsobu řešení věci.

Pokud obě strany souhlasí může dojít ke společné schůzce. Při tomto velmi důležitém setkání hovoří poškozený nejen o vzniklé škodě, ale také o aspektech, kterým u soudu není věnován prostor a které jsou často těmi nejdůležitějšími: o pocitech křivdy, hněvu, strachu, o časovém zatížení apod. Pachatel trestného činu naopak sděluje poškozenému, proč jednal právě oním způsobem.

Role mediátora spočívá v umění řídit rozhovor obou stran a korigovat vyváženost prostoru pro vyjádření na obou stranách. Mediátor je v postavení nestranného odborníka, obě strany jsou „klienty“ a mediační pracovník k nim zaujímá shodný postoj. Mezi tabu jednání patří hanlivé napadání, důležitý je respekt k řízení jednání mediačním pracovníkem.

Poškozený má nárok na náhradu škody, která mu byla způsobena. Může jít o bolestné, ušlý zisk, apod. Ale vždy je tu ještě škoda, kterou vyčíslit nelze – časové zatížení, stres, strach,... . Toto vše je ve skutečnosti „škodou“, o jejíž náhradě se jedná. Výše náhrady škody je taková, na jaké se obě strany dohodnou. Nejde tedy jen o dokladovanou škodu.

Mediátor nerozhoduje v jaké výši a jakým způsobem má být poškozený odškodněn. Jeho profesionalita spočívá ve schopnosti otevírat nové možnosti řešení, přeformulovat požadavky a pomoci objasnit vzájemná stanoviska. Cílem jeho činnosti je nalézt pro obě strany přijatelné řešení vzájemného sporu, které bude adekvátní a splnitelné. Je-li dosaženo cíle, sepisuje mediátor dohodu. Kromě doznání se k trestnému činu, omluvy a jejím následném přijetí, obsahuje tento dokument především dohodu o náhradě škody. Ta je definovaná velmi podrobně – výší, formou, datem splatnosti, způsobem předání. Tato dohoda se poté předkládá soudci nebo státnímu zástupci s návrhem dalšího postupu.

Jedná se většinou o návrh na podmíněné zastavení trestního stíhání, kdy soudce nebo státní zástupce mohou zastavit trestní stíhání na dobu 6 měsíců až 2 let a v případě tzv. osvědčení se pachatele je případ ukončen, nebo jde o tzv. narovnání, kdy je případ ukončen až u soudu, ale nikoli dokazováním, ale přezkoumáním náhrady škody a souhlasem obou stran s tímto řešením. Kromě plné náhrady škody vzniklé spácháním trestného činu musí obviněný také uhradit tzv. částku na obecně prospěšné účely, jejíž výše není pevně stanovena.

3.3 Probační činnost

Vznik probace byl výsledkem reakce proti nediferencovanému pohledu na pachatele trestných činů; byl také výsledkem reakce proti zásadě odplatné funkce trestu a koneckonců i proti trestu odnětí svobody samému, který se tak nahrazuje jiným trestem. Počátky probace byly spojeny se snahou uchránit mladistvé pachatele před vězením a s vytvářením zvláštních soudů mládeže na přelomu 19. a 20. století. Probace se stala první skutečnou alternativou k vězeňskému trestu. Podstatou probace není jen náhrada trestu odnětí svobody jinou formou sankčního postihu, jímž je dohled nad pachatelem, ale jedná se především o způsob, jak přispět k nápravě pachatele.

„Probačí se pro účely tohoto zákona rozumí organizování a vykonávání dohledu nad obviněným, obžalovaným nebo odsouzeným (dále jen „obviněný“), kontrola výkonu trestů nespojených s odnětím svobody, včetně uložených povinností a omezení, sledování chování odsouzeného ve zkušební době podmíněného propuštění z výkonu trestu odnětí svobody, dále individuální pomoc obviněnému a působení na něj, aby vedl řádný život, vyhověl soudem nebo státním zástupcem uloženým podmínkám, a tím došlo k obnově narušených právních i společenských vztahů.“²³

V právním smyslu se probací rozumí alternativní trestní sankce, umožňující podmíněný odklad trestu na zkušební dobu při současném stanovení určitých povinností a podrobení odsouzeného dohledu probačního pracovníka. Probace představuje celý komplex výchovných opatření, pomoci a služeb zajišťovaných a organizovaných právě Probační a mediační službou. Podmíněný odklad výkonu trestu odnětí svobody je tu jen určitým rámcem pro uplatnění výchovných a reintegračních opatření, sjednocujících prvky materiální a morální pomoci, výchovného vedení a kontroly chování odsouzeného.

²³ Zákon č. 257/2000 Sb., o Probační a mediační službě, § 2, odst. 1.

Probace je zákonnou metodou potrestání pachatele, opírající se o trestně politická a sociálně pedagogická kritéria. Její výkon je kombinací dohledu a pomoci. Vychází z diferencovaného a individuálního přístupu k osobě odsouzeného a možností a potřeb jeho sociální adaptace. Je tak zajišťována i ochrana společnosti. Dohled a pomoc a veškerá probační činnost překračuje rámec trestního práva a posouvá probaci do sfér společenské solidarity s pachatelem, který se potýká s těžkostmi a problémy.

Pod pojem probační činnost zahrnujeme působení probačního pracovníka v rámci tzv. probačního dohledu a působení při zajištění výkonu trestu obecně prospěšných prací a parole.

3.3.1 Probační dohled

„Dohledem se rozumí pravidelný osobní kontakt pachatele s úředníkem Probační a mediační služby (dále jen “probační úředník”), spolupráce při vytváření a realizaci probačního programu ve zkušební době a kontrola dodržování podmínek uložených pachateli soudem nebo vyplývajících ze zákona. Dohled nad pachatelem provádí probační pracovník.”²⁴

Probační dohled je alternativní sankce nespojená s odnětím svobody spočívající v povinnosti obviněného, resp. odsouzeného být v průběhu zkušební doby v součinnosti s probačním úředníkem. V této době ho probační pracovník pozitivně motivuje k vedení řádného života, nabízí mu psychosociální pomoc a podporu. Zároveň kontroluje jeho chování, dohlíží nad plněním přiměřených omezení a povinností, které mu byly soudem uloženy nebo ke kterým se zavázal. Soud může jako přiměřená omezení a přiměřené povinnosti uložit zejména:

- podrobit se výcviku pro získání vhodné pracovní kvalifikace,
- podrobit se vhodnému programu sociálního výcviku a převýchovy,
- podrobit se léčení závislosti na návykových látkách, které není ochranným léčením,
- podrobit se vhodným programům psychologického poradenství,
- zdržet se návštěv nevhodného prostředí a styku s určitými osobami,
- zdržet se hazardních her, hraní na hracích přístrojích a sázek.

²⁴ Zákon č. 140/1961 Sb., trestní zákon, § 26a.

Probační úředník vykonává nad obviněným dohled, zejména pokud bylo rozhodnuto:

- o podmíněném zastavení trestního stíhání,
- o podmíněném upuštění od potrestání s dohledem,
- o podmíněném odsouzení s dohledem,
- o podmíněném propuštění z výkonu trestu odnětí svobody s dohledem,
- o náhradě vazby dohledem.

Účelem dohledu je zajištění ochrany společnosti a snížení možnosti opakování trestné činnosti skrze sledování a kontrolu chování pachatele, jeho odborné vedení a pomoc pachateli s cílem zajistit, aby v budoucnu vedl řádný život. Důraz je kladen zejména na působení na obviněného či odsouzeného, aby si uvědomil důsledky svého chování a aby byl motivován k pozitivní změně. Kriminální chování často souvisí s nesprávným způsobem uspokojování jeho potřeb, a proto je potřeba pomoci klientovi nalézt jiný způsob jejich naplňování bez rizika konfliktu se zákonem.

Během zkušební doby dohledu je pachatel povinen spolupracovat s probačním pracovníkem při naplňování individuálního probačního programu, dostavovat se k probačnímu pracovníkovi ve stanovených lhůtách, informovat jej o svém pobytu, zaměstnání, dodržování soudem uložených přiměřených omezení a povinností a jiných důležitých okolnostech, které mohou mít vliv na výkon probačního dohledu, a musí umožnit probačnímu pracovníkovi vstup do obydlí, ve které se zdržuje.

Poruší-li pachatel podmínky dohledu nebo uložená omezení a povinnosti, je povinností probačního pracovníka informovat o těchto skutečnostech předsedu senátu soudu, který dohled uložil.

Lidé, kteří se dopouštějí trestné činnosti, mají vedle problémů s porušováním právních a společenských norem často také osobní, rodinné a sociální problémy, které mnohdy bývají příčinou jejich konfliktu se zákonem. Řešení těchto problémů a stabilizace sociální situace klienta může výraznou měrou snížit riziko dalšího selhání. Proto by měla být obsažena v probačním programu klienta.

Při realizaci probačních programů využívají probační pracovníci metody přímé intervence formou individuálních či skupinových setkání zaměřených na snížení kriminálního jednání, podnícení změn v postojích a hodnotách klienta. Zároveň může probační pracovník spolupracovat s dalšími odborníky, resp. odbornými zařízeními, která se podílejí na řešení klientovy sociální situace ve vztahu k bydlení, hospodaření s penězi, zaměstnání, výchově a vzdělávání.

3.3.2 Parole

Parole je formou podmíněného propuštění, které odsouzenému umožňuje vykonat zbytek trestu mimo věznicí za povinnosti spolupracovat s probačním úředníkem. Parole je opatření, které v sobě integruje sociální pomoc, podporu a kontrolu nad chováním podmíněně propuštěného.

Tato forma činnosti probačního pracovníka spočívá v dlouhodobé práci s klientem, v součinnosti s vězeňskou službou a se sociální sítí v daném regionu. Na základě žádosti klienta obvykle dochází ke schůzkám s probačním pracovníkem ve věznicí a k přípravě podkladů pro podmíněné propuštění. Během této spolupráce je sledován postoj a motivace klienta, možnosti zaměstnání, bydlení, návratu do rodiny a případná rizika, která mohou být strukturována v návrhy přiměřených povinností a omezení. Tyto návrhy může následně soud zohlednit při rozhodnutí o podmíněném propuštění z výkonu trestu odnětí svobody.

Parole je významným momentem přechodu klienta z výkonu trestu odnětí svobody do civilního života.

3.3.3 Obecně prospěšné práce

Novelou trestního zákona č. 152/1995 Sb. byl systém trestů rozšířen o nový druh alternativního trestu – obecně prospěšné práce. K jeho zavedení došlo zejména proto, že trestní politika České Republiky se postupně odklání od tradičního represivního pojetí a směřuje k širšímu využívání alternativních trestů nespojených s odnětím svobody.

„Trest obecně prospěšných prací záleží v povinnosti odsouzeného provést ve stanoveném rozsahu práce k obecně prospěšným účelům spočívající v údržbě veřejných prostranství, úklidu a údržbě budov a komunikací nebo jiných obdobných činnostech ve prospěch obcí, nebo ve prospěch státních nebo jiných obecně prospěšných institucí, které se zabývají vzděláním a vědou, kulturou, školstvím, ochranou zdraví, požární ochranou, ochranou životního prostředí, podporou a ochranou mládeže, ochranou zvířat, humanitární, sociální, charitativní, náboženskou, tělovýchovnou a sportovní činností. Práce nesmí sloužit výdělečným účelům.“²⁵

Tento trest může soud uložit v případě odsouzení pachatele za trestný čin, na který stanoví zákon trest odnětí svobody s horní hranicí nepřevyšující 5 let. Výměra trestu

²⁵ Zákon č. 140/1961 Sb., trestní zákon, § 45, odst. 3.

obecně prospěšných prací je v rozmezí 50-400 hodin. Trest obecně prospěšných prací smí být uložen samostatně nebo i vedle jiného trestu, nikoli však vedle trestu odnětí svobody. Spolu s trestem obecně prospěšných prací může soud také pachateli uložit přiměřená omezení a přiměřené povinnosti, směřující k tomu, aby vedl řádný život a podle svých sil nahradil způsobenou škodu.

Odsouzený je povinen vykonat tento trest osobně, bezplatně, ve svém volném čase, a to nejpozději ve lhůtě jednoho roku ode dne, kdy soud nařídil výkon tohoto trestu.

Pokud odsouzený nevedl řádný život nebo zaviněně nevykonal uložený trest ve stanovené době, přemění soud tento trest nebo jeho zbytek v trest odnětí svobody a to tak, že každé i jen započaté 2 hodiny nevykonaného trestu obecně prospěšných prací se počítají za jeden den odnětí svobody, a zároveň rozhodne o způsobu výkonu tohoto trestu.

Byl-li trest obecně prospěšných prací vykonán nebo bylo od jeho výkonu pravomocně upuštěno, hledí se na pachatele, jako by nebyl odsouzen.

Úkolem probačního úředníka při výkonu alternativního trestu obecně prospěšných prací je zprostředkovat vhodné pracovní místo a dohlížet nad výkonem trestu. Byly-li odsouzenému soudem uloženy přiměřené povinnosti nebo přiměřená omezení, je také pověřen kontrolou jejich plnění.

Koncepce trestu obecně prospěšných prací je postavena na principu humánnosti výkonu trestu, minimální stigmatizace odsouzeného a maximálním využití zdrojů pro další již nedelikventní dráhu klienta. Trest obecně prospěšných prací umožňuje využití zdrojů psychosociální pomoci a podpory, s důrazem na pomoc a nikoli represí.

Trest obecně prospěšných prací má jistě silný preventivní účinek ve vztahu k recidivě. Pokud chce klient změnit svůj život, je mu nabídnuta šance. Tato možnost však předpokládá aktivní zapojení, konkrétní výsledky, obětování volného času. Zmiňovaný trest nevytrhuje klienta z jeho sociálního prostředí, zachovává přirozené sociální vazby. Namísto pobytu ve věznici, většinou bez pracovní příležitosti, může klient společnosti poskytnout pracovní satisfakci. Finanční náklady spojené s výkonem obecně prospěšných prací jsou zanedbatelné, práce odsouzeného naopak přináší obcím nemalý prospěch.

3.4 Specifika práce s mladistvými

Řadu nových úkolů a kompetencí, ale i povinnost organizovat a koordinovat aplikaci tzv. probačních programů, dostala Probační a mediační služba ČR přijetím zákona č. 218/2003 Sb., o soudnictví ve věcech mládeže, který nabyl účinnosti dne 1. ledna 2004.

Na zavedení tohoto zákona do praxe se PMS ČR začala připravovat již během roku 2003, a to zejména realizací specializovaných seminářů k výkladu zákona a společnými vzdělávacími akcemi pracovníků PMS a orgánu sociálně-právní ochrany dětí s cílem sjednotit metodické postupy těchto složek.

Účinná realizace tohoto zákona se stala prioritou činnosti Probační a mediační služby na celém území našeho státu. Předmět činnosti Probační a mediační služby v řízení proti mladistvému se v základních rysech téměř shoduje s činností v rámci trestního řízení proti dospělému. Specifikem je potřeba zacházet s nimi způsobem, který odpovídá jejich věku a rozumové vyspělosti.

Probační a mediační služba ČR je v rámci řízení vedeném proti mladistvému činná jak v přípravné, tak i ve vykonávací části procesu. Největší důraz je kladen na přípravné řízení, kdy se připravují podklady pro rozhodnutí soudu. Je zde zjišťován zejména postoj mladistvého, jeho aktivity směřující k náhradě škody, zhodnocují se možná rizika a vytvářejí se návrhy, jak danou situaci řešit.

Důležitou zásadou při práci s mladistvými je zásada spolupráce probačních úředníků s širokým sociálním okolím klienta, kam patří rodina či škola, ale také s pracovníky orgánu sociálně-právní ochrany dítěte, psychology, speciálními pedagogy či poskytovateli specifických programů pro mládež. Tato součinnost má za cíl posílit výchovné působení, vytvořit podmínky pro individuální přístup k řešení jednotlivých věcí, včasně reagovat na potřeby a zájmy mladistvého i poškozené osoby.

K opatřením ukládaným na základě výše uvedeného zákona patří výchovná, ochranná a trestní opatření. Jejich účelem je *„především vytvoření podmínek pro sociální a duševní rozvoj mladistvého se zřetelem k jím dosaženému stupni rozumového a mravního vývoje, osobním vlastnostem, k rodinné výchově a k prostředí mladistvého, z něhož pochází, i jeho ochrana před škodlivými vlivy a předcházení dalšímu páčání provinění.“*²⁶

²⁶ Zákon č. 218/2003 Sb., o soudnictví ve věcech mládeže, § 9, odst. 1.

Výchovná opatření usměřují způsob života mladistvého, a tím podporují a zajišťují jeho výchovu. Jsou projevem zásady pomocné role trestní represe. „*Výchovnými opatřeními jsou:*

- a) *dohled probačního pracovníka,*
- b) *probační program,*
- c) *výchovné povinnosti,*
- d) *výchovná omezení,*
- e) *napomenutí s výstrahou*²⁷.

Tato opatření lze ukládat jednotlivě nebo v různých kombinacích. Lze je ukládat již v průběhu trestního řízení a až do doby pravomocného rozhodnutí věci. Zvláštností výchovných opatření je to, že je lze uložit bez souhlasu mladistvého. Souhlas se vyžaduje k účasti na uloženém probačním programu a je-li výchovné opatření ukládáno již v průběhu trestního řízení před rozhodnutím soudu pro mládež o vině mladistvého.

Do kompetence probačních a mediačních pracovníků spadají opatření pod body a) – d). „*Dohledem probačního úředníka se rozumí pravidelné sledování chování mladistvého v jeho rodině a způsobu výchovného působení rodičů na něj, kontrola dodržování uloženého probačního programu a výchovných povinností a omezení uložených mladistvému soudem pro mládež a v přípravném řízení státním zástupcem nebo vyplývajících ze zákona a jeho pozitivní vedení probačním úředníkem k životu v souladu se zákonem.*“²⁸

Mezi výchovné povinnosti, které může soud pro mládež uložit mladistvému, patří např. bydlet s rodičem nebo jiným dospělým zodpovědným za jeho výchovu, zaplatit přiměřenou částku na pomoc obětem trestné činnosti, podrobit se léčení závislosti na návykových látkách, vykonat bezplatně ve volném čase společensky prospěšnou činnost, apod.

Z výchovných omezení mohu jmenovat např. nestýkat se s určitými osobami, nenavštěvovat určité akce či zařízení, neužívat návykové látky nebo neměnit bez předchozího ohlášení probačnímu úředníkovi místo svého pobytu, apod.

Probačním programům je věnována následující kapitola této práce.

Ochrannými opatřeními jsou ochranná výchova, ochranné léčení a zabránění věci. Ochranná opatření jsou určitou újmou a omezením osobní svobody a práv. Aplikací a výkonem těchto opatření se sleduje především prevence, tedy odstranění nebo snížení

²⁷ Zákon č. 218/2003 Sb., o soudnictví ve věcech mládeže, § 15, odst. 2.

²⁸ Zákon č. 218/2003 Sb., o soudnictví ve věcech mládeže, § 16, odst. 1.

nebezpečí dalšího porušení chráněných zájmů. Tato opatření nespádají do kompetence PMS ČR.

V rámci trestních opatření zajišťují probační úředníci dohled při podmíněném odnětí svobody odloženém na zkušební dobu a výkon trestu obecně prospěšných prací. Obecně prospěšné práce nesmějí ohrožovat zdraví, bezpečnost nebo mravní vývoj mladistvého. Horní hranice sazby nesmí přesáhnout polovinu horní sazby pro dospělé, tedy 200 hodin.

Vedle těchto trestních opatření může soud uložit také např. peněžité opatření, propadnutí věci, zákaz činnosti nebo odnětí svobody nepodmíněně.

Specifická je činnost probačních úředníků s dětmi do 15 let, které nejsou trestně odpovědné. PMS zajišťuje jedno z možných opatření, a to dohled probačního pracovníka. Výkon tohoto dohledu je velmi individuální, musí být přizpůsoben mentální vyspělosti dítěte, je intenzivnější, důležitou roli zde hraje spolupráce s rodinou, orgánem sociálně-právní ochrany dítěte, středisky výchovné péče a školou.

3.5 Probační programy

Novela trestního zákona č. 253/1997 Sb., § 26 odst. 4 tr. zákona rozšířila s účinností od 1. 1. 1998 možnosti ukládání přiměřených povinností a omezení. Především se jedná o programy sociálního výcviku a převýchovy, programy psychologického poradenství, léčby závislostí na návykových látkách, která není ochranným léčením a výcviky pro získání vhodné pracovní kvalifikace. Tyto výchovné, léčebné a terapeutické programy označujeme termínem probační programy.

Intenzita působení na obviněné v rámci těchto programů a jejich programové zaměření by mělo být účelně diferencováno vzhledem k osobě obviněného a okolnostem trestného činu. Vyhledávání vhodných programů, jejich koordinaci a zprostředkování jejich komunikace se soudem zajišťuje probační úředník. Návrh probačního programu se poté předkládá soudu a slouží jako podklad pro jeho rozhodnutí a koordinaci speciálních probačních programů pro mládež ukládá Probační a mediační službě ČR zákon o soudnictví ve věcech mládeže. Tento zákon definuje probační program zejména jako „*program sociálního výcviku, psychologického poradenství, terapeutický program, program zahrnující obecně prospěšnou činnost, vzdělávací, doškolovací, rekvalifikační nebo jiný vhodný program k rozvíjení sociálních dovedností a osobnosti mladistvého, a to s různým režimem omezení v běžném způsobu života, který směřuje k tomu, aby se mladistvý vyhnul chování, které by bylo*

v rozporu se zákonem, a k podpoře jeho vhodného sociálního zázemí a k urovnání vztahů mezi ním a poškozeným.“²⁹

Pro děti mladší 15 let jsou vytvářeny programy terapeutické, psychologické nebo výchovné. Tyto programy, které nenesou přívrstvek probační, zajišťují střediska výchovné péče.

Z výše uvedeného vyplývá, že se probační programy dělí na programy pro dospělé a programy pro mladistvé. K dalšímu rozlišení patří dělení dle úrovně programu, a to na úroveň národní a regionální. Programy na národní (celorepublikové) úrovni se věnují základním skupinám klientů a měly by být dostupné ve všech soudních okresech. K těmto programům určeným pro dospělé patří „Ziskej zaměstnání“ a „Mentor“, pro mladistvé jsou to „Právo na každý den“, „Učební program“, stejně jako u dospělých se zde uplatňuje i „Mentor“. Naproti tomu regionální programy jsou zaměřené na specifické potřeby klientů v určité lokalitě. Tyto programy jsou orientovány například na osoby závislé na návykových látkách či na řidiče pod vlivem alkoholu apod.

3.5.1 Národní probační programy

Mentor

Mentor je projektem, který vznikl ze spolupráce PMS, SPJ, nevládní organizace Athinganoi a dánské probační služby. Jeho záměrem je zavedení nové služby romských mentorů pro klienty Probační a mediační služby, pachatele trestné činnosti, kterým byl uložen alternativní trest. Projekt reaguje na potřeby klientů PMS hlásících se k romské menšině a vytváří podmínky pro úspěšné vykonání jejich alternativního trestu. Současně se snaží posílit jejich silné stránky, napomáhá jim získat dovednosti pro řešení běžných i náročných životních situací a zvyšuje jejich právní povědomí v oblasti alternativních trestů. Projekt v neposlední řadě také přispívá v oblasti trestní justice ke zlepšení respektu k Romům a ochraně zejména těch, kteří zakoušejí sociální vyloučení. Hlavní cílovou skupinou a zároveň příjemcem výstupů projektu jsou klienti PMS z řad romského etnika ve věku 15 let a výše, kteří spáchali trestný čin a byl jim uložen alternativní trest. Další cílovou skupinou jsou pak osoby, které se stávají mentory. Společná je jim náležitost k romské menšině a předpokladem proto, aby se mentorem stali, je zájem o tuto činnost, dobré postavení

²⁹ Zákon č. 218/2003 Sb., o soudnictví ve věcech mládeže, § 17, odst. 1.

ve svém okolí, komunikační schopnosti a osobnostní předpoklady stát se vzorem pro klienta a v neposlední řadě také čistý trestní rejstřík. Mentor by měl být schopen poskytnout klientovi svoji osobní zkušenost v procesu integrace a vedení života bez porušování společenských norem. Klientům PMS by během výkonu alternativního trestu měli poskytovat také praktickou pomoc zejména za účelem úspěšného vykonání tohoto trestu.

Získej zaměstnání

Tento program je zaměřený na snižování recidivy a na reintegraci na pracovní trh. Primárním cílem je zvýšit šanci osob propuštěných z výkonu trestu odnětí svobody vrátit se zpět do komunity a na pracovní trh, dále vést tyto klienty k odpovědnosti, minimalizovat riziko recidivy a chránit společnost.

Program je určen klientům, kteří byly propuštěni z výkonu trestu a také osobám před přímým nebo podmíněným propuštěním z výkonu trestu odnětí svobody. Klienti vstupují do programu dobrovolně nebo na základě soudem uložené povinnosti. Frekvence i doba kontaktu je přizpůsobena možnostem klienta, kurz zahrnuje 12 setkání po dvou hodinách týdně v počtu maximálně deseti účastníků.

V rámci programu se klienti učí rozpoznávat problémy v osobním životě, učí se tyto problémy postupně řešit, dochází k posilování klienta při budování vztahů s rodinou a okolím a k posilování dovedností potřebných pro získání a udržení si zaměstnání.

Učební program

Cílovou skupinou tohoto programu jsou klienti ve věku 15-18, resp. 19 let, kteří páchají opakovanou trestnou činnost menší závažnosti. U jednotlivých klientů je zohledněna jejich osobnost, inteligenční úroveň a schopnost pracovat ve skupině. Klient nesmí mít závažnou psychiatrickou diagnózu, nesmí být závislý na drogách nebo alkoholu.

Povinnosti osob zařazených do tohoto programu jsou upraveny, tak jako u jiných programů, dohodou obsahující základní pravidla jako je účast, dochvilnost, aktivní spolupráce apod.

Učební program vychází z kognitivně-behaviorálního terapeutického přístupu. Je zaměřen na snížení recidivy skrze motivaci klienta ke změně chování, zvážení výhod

a nevýhod takového chování, věnuje se nácvičku nových dovedností jako je komunikace bez násilí, zlepšení sebekontroly a rozpoznávání a zvládání osobních rizikových situací.

Právo na každý den

Jedná se o specifický program pro mladistvé pachatele vycházející z metod interaktivní výuky, diskuse, nácvičku modelových situací a hraní rolí. Jeho záměrem je přispět k prevenci dalšího protiprávního jednání, a to formou předávání právních znalostí, rozvojem sociálních dovedností užitečných v osobním i profesním životě.

Program je rozdělen do několika částí, které se věnují vždy určité oblasti z trestního, občanského, pracovního i rodinného práva. Program je doplněn praktickými cvičeními zaměřenými na rozvoj komunikace a sociálních dovedností.

3.5.2 Realizace probačních programů

Realizace probačního programu má tři základní fáze: přípravnou, realizační a fázi ukončení a následné péče. Před rozhodnutím soudu dochází k vytipování případu, a to prostřednictvím soudce, probačního pracovníka, sociálního kurátora nebo samotného klienta. Vytipování případu se řídí základními kritérii jako je věk pachatele, okolnosti spáchaného trestného činu a jeho závažnost, popř. dosavadní aktivita klienta řešit stávající situaci. Zvláštní pozornost je věnována především mladistvým a mladým dospělým, u kterých je největší předpoklad účinku výchovného působení a zamezení recidivy.

Následně dochází ke zmapování situace klienta a možností psychosociálního působení směrem k jeho nápravě. Individuální jednání probačního pracovníka a klienta si klade za cíl získat informace o klientově anamnéze a sociálním zázemí, jeho představách o dalším vývoji, o jeho motivaci řešit stávající situaci a převzít odpovědnost za své jednání. V případech, kde je to vzhledem ke klientově osobě a okolnostem trestné činnosti vhodné, je klient seznámen s možností podrobit se probačnímu programu. Tato nabídka je neformální a klient musí být upozorněn, že nijak nepředjímá rozhodnutí soudce.

Na základě analýzy situace klienta a jeho motivace vytipuje probační pracovník vhodný program a zprostředkuje setkání klienta a zástupce zařízení, které program realizuje. Na tomto setkání, jehož se účastní i probační úředník, se detailně domlouvá individuální plán,

možnost účasti klienta na programu a rámec součinnosti mezi klientem, zařízením a probačním pracovníkem.

Přípravná fáze končí vypracováním písemné zprávy o aktuální situaci klienta, jeho motivaci řešit svou situaci a dosavadním průběhu práce s ním, kterou předloží probační pracovník soudu jako podklad pro jeho rozhodnutí.

V případě, že soud uložil obviněnému povinnost podrobit se navrženému programu, stává se účast na programu pro klienta závaznou. Následně je sepsána dohoda o poskytnutí psychosociálních služeb, v níž jsou definovány podmínky realizace probačního programu včetně kritérií a forem kontroly jeho plnění. Touto kontrolou je v průběhu zkušební doby pověřen probační pracovník.

Účast klienta na programu je zhodnocena zařízením, které daný program realizovalo, zařízení vypracuje písemnou zprávu o průběhu součinnosti s klientem. Tato informace je součástí zprávy o plnění povinností a omezení klienta a jeho chování v průběhu zkušební doby, kterou probační pracovník ve stanovených intervalech předkládá soudu.

4 Psychologie oběti trestného činu

Oběti trestných činů jsou součástí lidské společnosti od samého začátku. Stávají se jimi lidé, kteří jsou k tomu předurčeni svými biologickými, psychickými či sociálními charakteristikami, ale stejně tak kdokoli jiný vzhledem k okolnostem nebo náhodné situaci. Být obětí bylo vždy sociálně degradující, takový člověk ztrácel svou prestiž, byl stigmatizován a často neměl sílu se s touto zátěží vyrovnat.

V průběhu minulých století došlo ke změně v chápání role oběti. Ta byla postupně zbavena svého práva aktivně usilovat o vyrovnání, např. potrestáním pachatele či odpuštěním. Oběť se stala pouhým pasivním účastníkem vyšetřování a soudního projednávání, které bylo zaměřeno především na pachatele. S postupem času začíná být kladen důraz i na dodržování práv obviněného, což je z hlediska oběti nespravedlivé, protože její práva nebyla dlouhou dobu přesně definována. V této souvislosti se stává vyrovnání se s traumatem obtížnějším. U oběti v postavení pasivního objektu potíže přetrvávají, fixuje se pocit přehlíženosti, bezmocnosti a celkové nespokojenosti.

4.1 Viktimizace

„*Viktimizace zahrnuje komplex veškerého poškození a újmy, kterou utrpí oběť trestným činem*“³⁰. Je to událost, která je zraňující, zasahuje podstatu osobnosti, její integritu, a proto je těžké se s ní rozumově vyrovnat. Oběť není poškozena jen útokem pachatele, ale také sociálními důsledky této situace – přisouzením nové role a z ní vyplývající změny společenské prestiže i mezilidských vztahů a chování ostatních lidí. Rozlišují se proto tři stupně viktimizace:

- 1) **primární viktimizace** – poškození oběti, které je bezprostředním důsledkem trestného činu a které může mít somatický, psychický nebo ekonomický charakter,
- 2) **sekundární viktimizace** – vzniká v důsledku chování různých lidí, které je reakcí na tuto situaci nebo s ní souvisí. Oběť může být poškozena jednáním, které vnímá jako necitlivé. Následkem je většinou pouze psychická újma, která však prohlubuje účinky primárního traumatu,

³⁰ VÁGNEROVÁ, M. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. 3. rozšířené vyd. Praha: Portál, 2004. s. 833. ISBN 80-7178-802-3.

- 3) **terciární viktimizace** – souvisí se změnami osobnosti, která vzniká v důsledku všech nepříznivých zkušeností a vedou k tomu, že člověk není schopen tuto situaci přijatelně zvládnout. Projevy chování těchto lidí, které bývají rušivé a nepříjemné, vyvolávají u ostatních negativní reakce a stávají se příčinou odstupu či odmítání.

Ke zvýšení rizika vzniku poškození trestným činem mohou přispět osobnostní a situační faktory:

- 1) **rizikové situace**, v nichž je zvýšená pravděpodobnost ohrožení násilným chováním. Tyto situace vznikají zejména v důsledku aktuálně chybějící kontroly společnosti (opuštěná místa, anonymita velkých měst) nebo v důsledku toho, že se lidé zbavují sebekontroly např. nadměrným užíváním alkoholu či drog,
- 2) **rizikové osobnosti**, u nichž lze předpokládat zvýšenou pravděpodobnost ohrožení. K faktorům, které zvyšují tuto pravděpodobnost, a které jsou označovány jako viktimogenní, patří zejména pohlaví, věk, sociální status a specifické vlastnosti a způsoby chování

S viktimizací blíže souvisí pojem **reviktimizace**, který označuje skutečnost, že se člověk stává v relativně krátké době obětí další trestné činnosti, je tedy viktimizován opakovaně. Dnes platí teze, že:

- „*mnohonásobná oběť není nenormálním či výjimečným jevem,*
- *nevztahuje se na ohraničený psychologický typ osobnosti, rizikové charakteristiky vznikají patrně až jako důsledek prvního trestného činu.*“³¹

Osobní zkušenost s trestným činem, zafixování citění a reagování typického pro oběť, je příčinou změny projevů oběti, její chování zvyšuje pravděpodobnost nového ohrožení. Obecně lze říci, že čím více je člověk prvním trestným činem poškozen, tím více je ohrožen i v blízké budoucnosti. Přijetí role permanentní oběti, bezmocné a slabé a s tím související změnou chování, které se stává submisivním a pasivním, je považováno za nejzávažnější důsledek prvního traumatu.

³¹ ČÍRTKOVÁ, L. *Policejní psychologie*. 4. vyd. Praha: Portál, 2004. s. 198. ISBN 80-7178-931-3.

4.2 Psychické změny u obětí trestné činnosti

K psychickým změnám u obětí trestné činnosti dochází zejména v oblasti prožívání, uvažování, hodnocení a chování.

V důsledku traumatizujícího zážitku se mění emoční prožívání oběti, převažují negativní, tíživé pocity, člověk se stává přecitlivělym a vztahovačným. Může dojít k emocionálnímu znečitlivění, traumatizovaný jedinec se jeví lhostejný a apatický. Změna citového hodnocení, emočního vztahu ke světu i sobě samému se projeví vznikem několika typických pocitových komplexů – pocit nespravedlnosti, nepochopení a osamělosti, ponížení, viny, bezmocnosti. Oběť pociťuje, že vyšetřováním trpí více než pachatel. Lidé se oběti trestného činu vyhýbají, mění své chování k nim. Objevují se pocity viny, že oběť nebyla schopna se trestnému činu bránit. Oběť ztrácí důvěru ve svět, cítí se bezmocná, ztrácí iluzi kontroly.

Prožité trauma může vyvolat poruchy koncentrace pozornosti a potíže v oblasti paměti. Může dojít k zablokování přesného vybavení traumatické události. V krajním případě dochází k amnézii. Dezintegrace psychických procesů vede k nejistotě a nedůvěře k vlastnímu úsudku. Traumatická zkušenost oběti se stává jejím ústředním tématem. Prožité trauma může narušit i schopnost přiměřené orientace v prostředí. Pod vlivem tohoto zážitku se mění vztah ke světu i sobě, dochází k narušení pocitu základní důvěry a k narušení sebehodnocení. Snižuje se sebedůvěra a objevují se pocity méněcennosti.

Následkem trestného činu je někdy i izolace oběti, strach z lidí. Stresující zážitek může vyvolat i somatické reakce jako např. pocit slabosti, únavy, výkyvy srdečního rytmu, bolesti. Tyto projevy mizí, když oběť zvládne svůj problém na psychické úrovni.

Míra psychického poškození oběti závisí dle Vágnerové³² na mnoha faktorech, které lze rozdělit do tří základních skupin:

- 1) **previktimní faktory** – jakou osobností je tento člověk, jaká je jeho aktuální životní situace, zázemí, důležitým faktorem je i pohlaví oběti, ženy častěji udávají psychické a zdravotní problémy, zůstává u nich ve větší míře strach z opakování této události,
- 2) **okolnosti primární viktimizace** – typ trestného činu, jeho okolnosti, následky, vnímání vlastního chování v době trestného činu, osoba pachatele, chování svědků trestného činu. Neposkytnutí pomoci či lhostejnost zhoršuje psychický stav oběti,
- 3) **postviktimní situace** – reakce nejbližšího okolí, medializace problému.

³² VÁGNEROVÁ, M. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. 3. rozšířené vyd. Praha: Portál, 2004. s. 835-6. ISBN 80-7178-802-3.

4.3 Průběh reakce na trauma

Vágnerová³³ uvádí, že proces reagování a postupného zpracovávání traumatu má svoji dynamiku a je možné jej rozdělit na tři základní fáze:

- 1) **fáze šoku** – jde zde jen o primární viktimizaci, šok může trvat několik hodin i několik dnů. Člověk je zaskočen, není schopen přiměřeně reagovat, dochází k akutní dezintegraci prožívání, uvažování i chování. Častou reakcí bývá situační amnézie. Změněné bývá i prožívání vlastního těla – necítí bolest, chlad, apod. Převažují pocity hrůzy, úzkosti, strachu a bezmocnosti,
- 2) **fáze postupného zpracování tématu** – trvá asi jeden rok, její zvládnutí závisí na osobnosti oběti, obranných kompetencích, vlastním traumatu i na rodinném a sociálním zázemí. V tomto období může dojít k sekundární viktimizaci. Kognitivní zpracování traumatu je zaměřeno na nalezení příčin. Objevuje se úsilí zaměřené na pochopení jeho významu pro život oběti. Důležitý je způsob percepce a výkladu této události, posouzení situace. Člověk se může pohybovat mezi dvěma extrémy – neustálé mluvení o traumatu a jeho znovuprožívání nebo naopak snaha o vytěsnění zážitku. Obrannou reakcí je i snaha o bagatelizaci problému. Vztah k pachateli osciluje mezi strachem a nenávistí, žádný trest pro něj není dost vysoký,
- 3) **fáze adaptace** – vyrovnání se s problémem. Oběť si vytvořila na traumatizující zážitek přiměřený náhled, zpracovala své emoční trauma, transformovala je do vzpomínky. Dominantou prožívání již není tato událost, člověk se otevírá novým zážitkům a zkušenostem. U některých lidí dochází k terciární viktimizaci. Oběť není ani po dlouhé době schopna prožívat a reagovat zcela standardně.

4.4 Sociální postavení oběti

V očích veřejnosti je oběť trestné činnosti stigmatizována. Lidé mají obecnou tendenci se od takto znevýhodněného člověka izolovat. Kontakt s ním je pro ně nepříjemný, nevědí, jak se k němu chovat, tak se mu raději vyhýbají. Ve společnosti přetrvává mýtus o osobním zavinění oběti, o její spoluúčasti na vzniku této situace.

³³ VÁGNEROVÁ, M. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. 3. rozšířené vyd. Praha: Portál, 2004. s. 839-841. ISBN 80-7178-802-3.

Nejvíce sociálně stigmatizované bývají oběti sexuálního násilí. Traumatem z tohoto činu bývají postiženi i ostatní členové rodiny, kteří se tak stávají sekundárními oběťmi. Jejich prožitek je posílen pocity bezmocnosti. Dochází ke změně chování k oběti. Neúčelnou variantou chování v této situaci je strategie ignorování této skutečnosti. O problému se nemluví, problém není řešen, dochází k jeho tabuizaci.

„Pro kontraproduktivní strategie zacházení s obětí trestného činu jsou typické dva mylné mýty:

- *oběť musí co nejdříve na vše zapomenout, proto je třeba se k ní chovat, jako by se nic nestalo;*
- *oběť je nemocný člověk, vyléčí ji odpočinek, klid a vhodné léky.“³⁴*

I tyto postoje jsou neefektivní, oběť potřebuje přistoupit k problému aktivně, musí usilovat o překonání nepříjemných emocí. Pasivita přispívá k udržení pocitů bezmocnosti a nedůvěry ve vlastní schopnosti. Nadměrná ochrana takto postiženého jedince může vést k zafixování role oběti.

Zkušenost oběti může někdy být i blízkými chápána jako faktor, který ji definitivně znehodnotil z hlediska přijatelnosti pro určitou roli. Nejvíce patrné je to u obětí sexuálního násilí, které tuto ženu degraduje jako partnerku.

Zážitek oběti je vždy významnou zátěží ohrožující psychické zdraví jedince. Každá oběť potřebuje radu i pomoc. V první řadě je to krizová intervence, psychologická a právní pomoc, využít je možno i podpůrný účinek farmakologické léčby.

Současný zájem o viktimologickou problematiku je logickým vyústěním pochybností o přiměřeném postavení oběti v systému spravedlnosti a trestního práva. Ke konkrétním výstupům tohoto zájmu patří např. zákony o ochraně obětí a svědků a také nové instituty trestního práva jako je např. narovnání či mediace. Právě tyto dva instituty má v pravomoci Probační a mediační služba ČR.

Probační úředníci zprostředkovávají obětem trestného činu také informace o průběhu trestního řízení, o možnostech rozhodování soudu a státního zástupce, o alternativních způsobech řešení trestné činnosti. Nejdůležitější částí práce probačních úředníků s obětí trestného činu však zůstává mediace, neboli zprostředkování přímého či nepřímého jednání s pachatelem trestné činnosti o morální a majetkové náhradě způsobené škody.

³⁴ ČÍRTKOVÁ, L. *Policejní psychologie*. 4. vyd. Praha: Portál, 2004. s. 196, ISBN 80-7178-931-3.

Závěr

Při slově trest se většině populace vybaví jako první vězení, tedy trest odnětí svobody nepodmíněně. Není to ovšem trest jediný, který náš právní řád zná. V posledních letech dosahují značné popularity tzv. alternativní tresty, které jsou z ekonomického hlediska pro stát podstatně levnější a pro odsouzeného často vhodnější a účinnější než trest odnětí svobody.

V jednotlivých zemích můžeme vysledovat tendence směřující k tomu, aby se trest odnětí svobody stal krajní sociální reakcí na značně odchylné, společensky škodlivé jednání. Má-li být odnětí svobody touto krajní reakcí, nemůže být současně základním, nejčastěji používaným druhem trestu, ale musí nastoupit jen v případě nejnebezpečnějších forem sociálně deviantního chování. Dochází tedy ke snaze nalézt a uplatňovat alternativní sankce. Tato snaha je výsledkem zavádění nového modelu tzv. restorativní neboli obnovující justice.

Alternativy odnětí svobody se bezesporu mohou stát ve vztahu k určitému okruhu osob účinnějším, humánnějším i levnějším prostředkem boje s kriminalitou i prostředkem, který by mohl přispět k řešení problémů vězeňství. Redukce vězeňské populace by jistě znamenala zlepšení podmínek pro práci s pachateli nejzávažnějších deliktů. Nelze však alternativní tresty chápat jako všelék, jako jediný prostředek boje s trestnou činností, jako prostředek, který vyřeší všechny problémy současného vězeňského systému.

V každé společnosti existují určité okruhy pachatelů, u nichž nepřichází v úvahu jiný způsob eliminace nežádoucího chování, než jejich izolace formou odnětí svobody. Trest odnětí svobody je tak nezbytnou součástí systému trestněprávních sankcí, jeho postavení by však nemělo být v tomto systému dominantní. Vězení není jen represivním nástrojem, je především podle slov 8. kongresu OSN v Havaně z roku 1990 specifickou sociální službou. Její praxe záleží hlavně na vůli společnosti. Na jejím pochopení záleží, zda budou ve věznicích platit spravedlivé zákony, zda tam budou pracovat skuteční profesionálové a zda tito profesionálové budou mít dostatečné podmínky pro kvalitní práci.

Vězeňské prostředí by rozhodně nemělo vypadat tak, jak jej kdysi popsal J.S.Machar: *„První dojem z vnitřku té místnosti je: špinavá čekána 3. třídy nějakého venkovského nádraží. Lidí tu plno; sedí, stojí, přecházejí, kouří, někteří jsou netrpěliví, někteří se nudí, někteří se dívají s resignací na podlahu – však vlak je zpožděn o několik, neví se přesně o kolik hodin, dnů, týdnů, měsíců a čas, prokletý čas, se nikdy nevtáhne tak líně, jako když člověk čeká.“³⁵*

³⁵ BAJCURA, L. *Práva vězně*. 1. vyd. Praha: Grada, 1999. s. 36. ISBN 80-7169-555-6.

Hlavním smyslem alternativního řešení trestních věcí je přiměřená reakce na spáchaný trestný čin a odstranění konfliktního stavu spojeného s tímto činem po objasnění jeho příčin. Konkrétně jde tedy při jejich uplatňování zejména o vypořádání vzájemných vztahů mezi pachatelem, poškozeným a osobami z jejich blízkého okolí, sankční i pozitivně motivující působení na pachatele a dosažení satisfakce poškozeného. Současné tyto formy postihu trestné činnosti vytvářejí podmínky pro urychlení, zjednodušení a zhospodárnění trestního řízení, omezují institucionální zásahy do života pachatele a ve společenském zájmu přispívají k prevenci kriminality. Alternativní tresty umožňují individuální přístup ke každému konkrétnímu případu, přihlíží k osobnosti pachatele. Trest je vykonán bez přerušení jeho sociálních a profesních vazeb. Posílením odpovědnosti pachatele za trestný čin dochází také k účinnější ochraně společnosti.

Alternativní cesta řešení kriminality je nejvíce vhodná u kriminality páchané mladistvými, kteří většinou páchají méně závažnou trestnou činnost. Uplatnění trestu odnětí svobody u těchto osob je možno brát za zahájení kriminální kariéry. Současný trend uplatňování alternativ u mladistvých pachatelů je již zakotven i v české legislativě, a to v zákoně o soudnictví ve věcech mládeže, který posiluje úlohu Probační a mediační služby ČR v trestním řízení vedeném proti mladistvému.

Probační a mediační služba ČR i Vězeňská služba ČR jsou institucemi, které jsou v naší společnosti nezbytné a které vykonávají nelehkou práci směřující ke stejným cílům – ochrana společnosti a působení na pachatele trestné činnosti ve smyslu změny protiprávního chování na chování v souladu se zákonem. Tyto dvě instituce by tedy neměly svádět konkurenční boj. Naopak jsou to instituce, které by měly vzájemně spolupracovat a poskytovat tak maximální možnou sociální pomoc osobám, které ji potřebují či žádají. O snaze o vzájemnou spolupráci vypovídá i v srpnu 2004 podepsaná „*Dohoda mezi Vězeňskou službou České republiky a Probační a mediační službou České republiky v oblasti zajišťování podkladů pro rozhodnutí soudu o možném podmíněném propuštění s dohledem*“. V tomto dokumentu se PMS ČR zavázala poskytovat bezplatný informační servis formou besed odbornému personálu i všem odsouzeným ve vazebních věznicích a věznicích. Vězeňská služba ČR naopak bude poskytovat všestrannou organizační pomoc a vytvoří potřebné podmínky pro působení PMS ČR ve věznicích.

Do budoucna je však určitě ještě mnoho oblastí v trestní justici, kde by mohlo dojít k prohloubení činností v kompetenci každé z uvedených institucí. Připravováno je například zavedení novinky do systému trestů. Touto novinkou by měl být trest domácího vězení, který by měla zajišťovat Probační a mediační služba ČR. Pro jeho realizování však bude nutné ještě připravit dostatečné podmínky, a to zejména v oblasti české legislativy.

Seznam literatury

1) Tištěné publikace

- BAJCURA, L. *Práva vězně*. 1. vyd. Praha: Grada, 1999. ISBN 80-7169-555-6.
- ČÍRTKOVÁ, L. *Policejní psychologie*. 4. vyd. Praha: Portál, 2004. ISBN 80-7178-931-3.
- HÁLA, J. *Teorie a praxe vězeňství I. Prevence mimořádných událostí ve výkonu vazby*. 1. vyd. České Budějovice: JU- Zdravotně sociální fakulta, 1996. ISBN 80-7040-235-0.
- HÁLA, J. *Teorie a praxe vězeňství II. Optimalizace výkonu trestu odnětí svobody*. České Budějovice: JU- Zdravotně sociální fakulta, 1999. ISBN 80-7040-376-4.
- HÁLA, J. *Úvod do teorie a praxe vězeňství*. České Budějovice: Vysoká škola evropských a regionálních studií, 2005. ISBN 80-86708-05-5.
- HÁLA, J.; SOUDKOVÁ, P. *Jak mluví čeští vězni*. 1. vyd. Příloha časopisu České vězeňství č.4, 2002. ISBN 80-238-9463-3.
- HNIDKOVÁ, I. *Metody sociální práce v ženské věznici*. In: *Sborník přednášek z VIII. konference Společnosti sociálních pracovníků (Účinné metody sociální práce při řešení aktuálních sociálních problémů)*. MPSV, 1998. s. 47-50. ISBN 80-85529-40-8.
- KALVODOVÁ, V. *Trest odnětí svobody na doživotí*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, Právnická fakulta, 1995. ISBN 80-210-1197-1.
- KRUTINA, M. a kol. *Monitoring vězeňství v české republice v roce 1999*. 1. vyd. Praha: ČHV, 2000. ISBN 80-86436-00-4.
- PLHÁKOVÁ, A. *Učebnice obecné psychologie*. 1. vyd. Praha: Academia, 2004. ISBN 80-200-1086-6.
- Příručka pro probaci a mediaci*. Praha: Sdružení pro rozvoj sociální práce v trestní justici - Institut pro probaci a mediaci, 2001. ISBN 80-902998-0-6
- SOTOLÁŘ, A. a kol. *Právní rámec alternativního řešení trestních věcí*. I. díl, svazek 64. Praha: Příručky Ministerstva spravedlnosti České republiky, 2001.
- SPURNÝ, J. *Psychologie výslechu*. 1. vyd. Praha: Portál, 2003. ISBN 80-7178-846-5.
- VÁGNEROVÁ, M. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. 3. rozšířené vyd. Praha: Portál, 2004. ISBN 80-7178-802-3.
- Vybrané otázky problematiky žen a mladistvých ve věznicích. Závěry projektu Českého helsinského výboru „Monitoring podmínek výkonu vazby a trestu odnětí svobody žen a mladistvých v ČR“*. 1. vyd. Praha: ČHV, 2003. ISBN 80-86436-13-6.

2) Právní normy

Zákon č. 140/1961 Sb., trestní zákon, ve znění pozdějších předpisů.

Zákon č. 141/1961 Sb., trestní řád, ve znění pozdějších předpisů.

Zákon č. 169/1999 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody, ve znění pozdějších předpisů.

Zákon č. 293/1993 Sb., o výkonu vazby, ve znění pozdějších předpisů.

Zákon č. 257/2000 Sb., o Probační a mediační službě České republiky, ve znění pozdějších předpisů.

Zákon č. 218/2003 Sb., o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže a o změně některých zákonů.

Zákon č. 555/1992 Sb., o Vězeňské službě a justiční strážní České republiky, ve znění pozdějších předpisů.

3) Elektronické zdroje

Probační a mediační služba České republiky [online]. Dostupné na WWW: <<http://www.pmscr.cz>>. Informace čerpány v průběhu ledna - května 2006.

Vězeňská služba České republiky [online]. Dostupné na WWW: <<http://www.vscr.cz>>. Informace čerpány v průběhu ledna - května 2006.

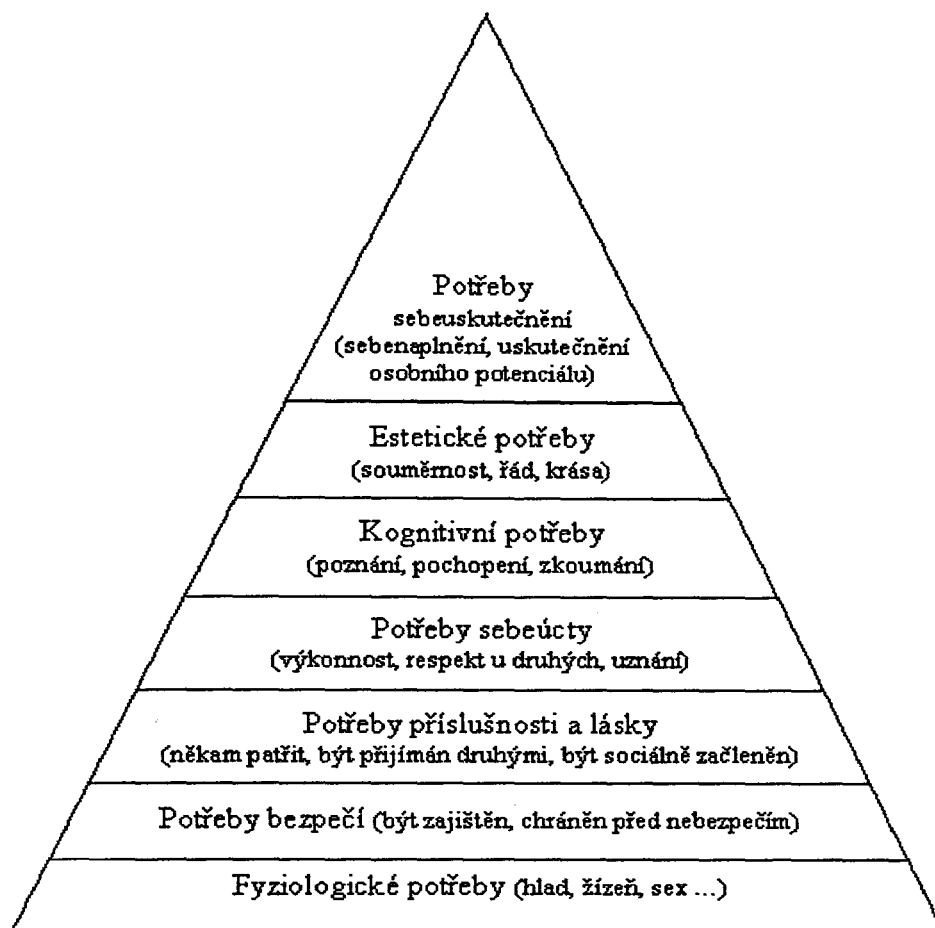
Český helsinský výbor [online]. Dostupné na WWW: <<http://www.helcom.cz>>. Viděno 15.5.2006.

Ministerstvo spravedlnosti ČR [online]. Dostupné na WWW: <<http://www.portal.justice.cz>>. Informace čerpány v průběhu ledna - května 2006.

Seznam příloh

- 1) Maslowova hierarchie potřeb
- 2) Ukázka ze současného vězeňského argotu
- 3) Vybrané statistické údaje Probační a mediační služby České republiky (2002-2004)
- 4) Vybrané statistické údaje soudů České republiky (2002-2004)
- 5) Schéma možných řešení trestních věcí
- 6) Praktický pohled z praxe aneb má spravedlnost oplácet nebo obnovovat?

Příloha I - Maslowova hierarchie potřeb

Maslowova teorie potřeb představuje výstižný popis základních pohnutek, které ovlivňují chování a prožívání většiny lidí v západní společnosti. Maslow předpokládá, že jádro lidských potřeb je biologicky determinované, ovšem má vrozený potenciál k dalšímu rozvoji a formování vnějšími vlivy. Člověk má přitom některé možnosti, které nenalzáme u jiných živočišných druhů, k nimž patří především potřeba seberealizace.

Potřeby prvních čtyř úrovní hierarchie označuje Maslow jako deficientní neboli D-potřeby. Tyto pohnutky fungují na principu udržování vnitřní tělesné nebo psychické rovnováhy. Tyto potřeby jsou dále děleny na nižší (fyziologické potřeby, potřeby bezpečí) a vyšší (potřeby lásky, sounáležitosti a uznání).

Potřeby nejvyšších tří úrovní se od deficientních zásadně liší. Jedná se o růstové potřeby, s jejichž uspokojováním se jejich intenzita nesnižuje, ale spíše roste. Maslow je označuje jako potřeby bytí neboli B-potřeby.

Podle Maslowa neuspokojené potřeby nižší úrovně vždy zvítězí v konfliktu nad neuspokojenými potřebami úrovně vyšší.

Příloha II - Ukázka ze současného vězeňského argotu

(HÁLA, J.; SOUDKOVÁ, P. *Jak mluví čeští vězni.*)

<i>amina</i> – amnestie	<i>járata</i> – vajíčka
<i>anclík</i> – kázeňský trest samovazby	<i>jet kanadu</i> – vést si dobře
<i>arak</i> – pozor	<i>jitrnice</i> – naivka
<i>atomkaše</i> – hrachová kaše	<i>kabrio</i> – postel bez patra
<i>banán</i> – pyžamo	<i>kašuko</i> – slepý
<i>bejži</i> – bývalá manželka	<i>katrák</i> – klíč
<i>bekendr</i> – facka	<i>kolbenka</i> – práce
<i>bohous</i> – WC	<i>krab</i> – starý vězeň
<i>brko</i> – cigareta	<i>krochna</i> – pistole
<i>buchna</i> – injekční stříkačka	<i>kvambo</i> – penis
<i>bukvice</i> – homosexuál	<i>láčo bengo</i> – hodný dozorce
<i>čapí nohy</i> – léky, prášky	<i>lánzy</i> – pouta
<i>čávě, čávata</i> – dítě, děti	<i>lolit'ák</i> – pedofil
<i>čutka</i> – cigareta	<i>lovina</i> – pivo
<i>darel</i> – strach	<i>mahu</i> – silná káva
<i>devloro</i> – bůh	<i>máma</i> – sociální pracovnice
<i>dingi</i> – peníze	<i>mangelka</i> – žebrák
<i>dožínky</i> – trest doživotí	<i>márel</i> – výprask
<i>držák</i> – spolehlivý člověk	<i>merta</i> – pomsta
<i>dykelí bengo</i> – dívá se dozorce	<i>míhám tě géro</i> – mám tě rád
<i>elpaso</i> – loupežné přepadení	<i>mrsk</i> – nervozita
<i>ervín</i> – prozrazený udavač	<i>mrškačka</i> – špatné časy ve vězení
<i>felčar</i> – lékař	<i>muj</i> – pusa
<i>flajboj</i> – idiot	<i>muk man</i> – vykašli se na mě
<i>gat</i> – košile	<i>myš</i> – nově příchozí odsouzený
<i>gudlo</i> – cukr	<i>nabíječka</i> – podřadný vězeň
<i>hecna</i> – srdce	<i>napenič</i> - nic neříkej
<i>hodit krovky</i> – zemřít	<i>nelina</i> – hlupák
<i>hrát šmé</i> – podvádět	<i>obojživelník</i> – homosexuál
<i>chábr</i> – komplic	<i>odkérovat</i> – zabít
<i>chalovat</i> – jíst	<i>okurka</i> – posluha
<i>chemik</i> – kuchař	<i>pampeliška</i> – možný objekt napadení

pamprlík – Pankrác
pépěčko – podmíněné propuštění
píd'ata – hodinky
pisinel – psát
ponágle – ponožky
praještěr – starší osoba
puchinelis – zápach
raky – hodinky
ranka - malá krádež
recouš – recidivista
roháče -Rohypnol
rokoko – rok
roštěnka - dívka
rukono – pes (policejní)
ryfina – blázen
sakl – balík
selingero – dozorce, policista
sintr - oděv odsouzených
sklepat se – nafetovat se
skoč do zdi – nech mě na pokoji
smažka – feťák
somračka –sklenice na čaj
střelba – prodej
suvelit – spát
šálkování – sbírání prázdných ešusů
po jídle
šlehačka – nervozita, nezvládání výkonu
trestu
špačkárna – strážní věž
šuflata - boty
šuli – kluk
šurka – úklidové náčiní
šutr - věznice
tachtit – jít
televize – eskortní autobus

terno – rvačka
tropovat – ublížit, naštvat
tunel – podvod
t'urma – oddělení výkonu kázeňských
trestů
uhlák – popelník
úpal – udání
vadžos – postel
védľ - homosexuál
venčení - vycházka
vidla – krádež
vzít čápa – utéci
yates – vězeň, který cvičí v posilovně
zagorka – uražený člověk
zámek Hluboká – Věznice Mírov
zhounnout se – oběsit se
zmárovat – zbit
zpěvák – informátor, donašeč
žandár – policista
žralok - WC

**Příloha III - Vybrané statistické údaje Probační a mediální služby
České republiky (2002 – 2004)**

Tabulka č. 1: Celkový počet evidovaných případů v ČR

	2002	%	2003	%	2004	%
Nově evidované případy	29 291	100,0	28 365	100,0	28 403	100,0
z toho TČ mladistvých	2 267	7,7	2 270	8,0	3 969	14,0
z toho TČ spojená s drogami	765	2,6	903	3,2	839	3,0
z toho TČ spojená s extremismem	75	0,3	102	0,4	88	0,3

Zdroj: PMS ČR

Z uvedených statistických údajů vyplývá, že v roce 2003, kdy bylo nově evidováno 28 365 případů, došlo k mírnému poklesu celkového počtu nově evidovaných případů, a to o 3,16 %, tedy o 926 případů. Rok 2004 pak dle statistik znamená jen nepatrný nárůst oproti roku 2003, a to o 38 případů.

Ze statistických údajů je také patrné, že došlo k výraznému meziročnímu nárůstu nově evidovaných případů v souvislosti s trestnou činností mladistvých, a to ve srovnání údajů za rok 2003 a 2004. Tento nárůst činí téměř 75%, což se projevuje i v navýšení podílu těchto případů na celkovém počtu nově evidovaných případů z 8 na 14 %. Tato změna je důsledkem realizace zákona č. 218/2003 Sb., o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže, který nabyl účinnosti 1.1.2004.

Tabulka č. 2: Celkový počet evidovaných případů – přehled v rámci jednotlivých soudních krajů

Soudní kraj	2002	2003	2004
Praha	3 229	3 207	2 698
Střední Čechy	2 993	2 812	2 558
Jižní Čechy	1 970	1 993	2 208
Západní Čechy	3 329	3 242	3 328
Severní Čechy	5 106	4 284	4 212
Východní Čechy	2 834	2 931	2 791
Jižní Morava	4 284	4 503	4 970
Severní Morava	5 546	5 393	5 638
Celkem	29 291	28 365	28 403

Zdroj: PMS ČR

Tabulka číslo 2 srovnává údaje o obecném nárůstu počtu nově evidovaných případů v jednotlivých soudních krajích za rok 2002, 2003 a 2004. Z údajů je patrné, že největší nárůst evidovaných případů nastal v jihomoravském a jihočeském kraji, naopak k největšímu úbytku případů došlo v soudním kraji Praha.

Tabulka č. 3: Podíl případů evidovaných v přípravném a vykonávacím řízení na celkovém počtu evidovaných případů

	Celkem evidováno	Přípravné řízení a řízení před soudem		Vykonávací řízení	
2002	29 291	6 323	21,6 %	22 970	78,4 %
2003	28 365	6 823	24,1 %	21 542	75,9 %
2004	28 403	7 536	26,5 %	20 867	73,5 %

Zdroj: PMS ČR

Z pohledu srovnání evidovaných případů v rámci přípravného řízení a řízení před soudem a v rámci vykonávacího trestního řízení přetrvává výrazně větší podíl případů PMS v rámci vykonávacího trestního řízení. Tento podíl se pohybuje v rozmezí 73,5 – 78,4 % případů.

Na základě těchto informací je však možno také konstatovat, že dochází k mírnému zvyšování podílu případů nově evidovaných v rámci přípravného řízení a řízení před soudem. Ve srovnání s rokem 2003 se tento podíl zvýšil v roce 2004 o 2,4%.

Tabulka č. 4: Počet případů evidovaných v rámci přípravného řízení v případech vazby klientů

Rok	Příprava podkladů pro možnost náhrady vazby	Práce s klientem po propuštění z vazby
2002	524	378
2003	395	448
2004	238	368

Zdroj: PMS ČR

V oblasti práce PMS s klientem v rámci přípravy podkladů pro možnost náhrady vazby a práce s klientem po jeho propuštění z vazby je v porovnání roku 2004 a 2002 jasný pokles v obou těchto oblastech.

Tabulka č. 5: Typ podnětů k zahájení činnosti PMS v rámci přípravného řízení

Zdroj podnětů	Počet podnětů					
	2002	%	2003	%	2004	%
Policejní orgány	710	11,2%	1369	20,1%	1310	26,0%
Státní	1355	21,4%	1778	26,1%	1184	23,5%
Soudy	2642	41,8%	2350	34,4%	1470	29,2%
Klient – obviněný/ odsouzený	1370	21,7%	1084	15,9%	989	19,6%
Klient - poškozený	55	0,9%	44	0,6%	23	0,5%
Ostatní	191	3,0%	198	2,9%	66	1,3%
Celkem	6323	100,0%	6823	100,0%	5042	100,0%

Zdroj: PMS ČR

Podněty k zahájení činnosti v rámci případů projednávaných v přípravném řízení a řízení před soudem přicházejí nejvíce od soudů, zvyšuje se i podíl podnětů přicházejících od policejních orgánů. Velmi nízký podíl je statisticky doložen u klientů – poškozených. Zde přetrvává snižující se tendence z 0,9 % v roce 2002 na 0,5 % v roce 2004.

Tabulka č. 6: Dílčí počet případů evidovaných v rámci vykonávacího řízení

Rok	TOPP		Probační činnost		PP, PO dotazy		Ochranné léčení	
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
2002	15368	66,9	6353	27,7	476	2,1	46	0,2
2003	15439	71,7	4670	21,7	286	1,3	20	0,1
2004	14418	74,3	4054	20,9	Není evidováno		3	0,0

Zdroj: PMS ČR

Vysvětlivky:

TOPP – trest obecně prospěšných prací

PP, PO dotazy - činnost spojená s dotazy na plnění soudem uložených přiměřených povinností a přiměřených omezení

Největší vytíženost středisek v rámci vykonávacího řízení u dospělých klientů je trvale soustředěována na oblast agendy spojené se zajištěním výkonu trestu obecně prospěšných prací – zaznamenán je zde nárůst ze 66,9 % v roce 2002 na 74,3 % v roce 2004.

Vytížená je i oblast probační činnosti středisek, tj. oblast zajištění výkonu dohledu a kontroly uložených přiměřených povinností a omezení v rámci institutů podmíněného odsouzení a podmíněného propuštění z výkonu trestu.

Tabulka č. 7: Typ podnětů k zahájení činnosti PMS v rámci vykonávací řízení

Zdroj podnětů	Počet podnětů					
	2002	%	2003	%	2004	%
Policejní orgány	3	0,0%	12	0,1%	1	0,0%
Státní	247	1,1%	8	0,0%	1	0,0%
Soudy	22119	96,3%	20549	95,4%	18426	95,0%
Klient–obviněný/ odsouzený	483	2,1%	865	4,0%	934	4,8%
Klient - poškozený	26	0,1%	7	0,0%	3	0,0%
Ostatní	92	0,4%	101	0,5%	28	0,1%
Celkem	22970	100,0%	21542	100,0%	19393	100,0%

Zdroj: PMS ČR

I ve vykonávacím řízení je zaznamenán největší podíl podnětů od soudů, což je pochopitelné s ohledem na praxi ve vykonávacím řízení. Vzrůstající tendence je patrná u podnětů získaných od klientů, z 2,1 % v roce 2002 na 4,8 % v roce 2004.

Příloha IV - Vybrané statistické údaje soudů České republiky
(2002 – 2004)

Tabulka č. 8: Statistický přehled za rok 2002

	ČR	Praha	StČ	JČ	ZČ	SČ	VČ	JM	SM
Trestné činy celkem	86448	10965	8306	5156	8151	13864	8559	12178	19269
z toho vliv alkoholu	4940	105	462	284	199	564	372	742	2212
Odsouzeno osob celkem	65099	8564	6061	3623	6091	10464	6448	9313	14535
z toho žen	7812	1128	642	374	696	1374	779	1047	1772
TČ pod vlivem alkoholu	3342	89	338	191	133	365	247	503	1476
TČ pod vlivem jiné návykové látky	323	76	11	12	0	94	19	30	81
Věk 15 - 17	3854	330	327	154	389	840	335	530	949
z toho dívek	253	35	15	13	26	39	30	41	54
Věk 18 - 19	5867	652	592	340	564	968	570	854	1327
20 - 24	14377	2227	1327	822	1413	2226	1427	1955	2980
25 - 29	11268	1638	1106	598	1061	1897	1097	1550	2321
30 - 39	16264	2182	1477	919	1445	2508	1622	2381	3730
40 - 49	9602	1076	908	582	895	1438	993	1476	2234
50 a více	3867	459	324	208	324	587	404	567	994
Nepodmíněné tresty celkem	9658	1815	952	406	811	1352	789	1344	2189
z toho do 1 roku	5826	1080	501	234	511	746	496	853	1405
přes 1 r. do 5 r.	3291	625	398	150	250	522	259	409	678
přes 5 r. do 15 r.	535	107	53	22	49	83	34	82	105
přes 15 r.	2	2	0	0	0	0	0	0	0
doživotí	4	1	0	0	1	1	0	0	1
Podmíněný trest	34940	3648	3329	1891	3256	6188	3457	5009	8162
Zákaz činnosti	147	13	16	12	10	18	59	14	5
Peněžitý trest	3500	329	401	361	226	422	500	477	784
Obecně prospěšné práce	13424	2037	1126	821	1399	1886	1471	2051	2633
Jiný trest	1018	504	54	24	111	75	52	87	111
Upuštěno od potrestání	2408	217	182	108	278	521	120	331	651
Ochranné léčení celkem	486	77	51	21	20	60	68	70	119
protialkoholní	160	13	13	6	11	9	23	33	52
protitoxikomanické	129	39	11	8	3	26	13	9	20
ostatní	197	25	27	7	6	25	32	28	47
Ochranná výchova	27	3	1	0	1	5	0	4	13
Zproštěno	6591	880	539	433	740	724	466	1206	1603
Zastaveno	6747	714	351	364	801	1876	545	922	1174
z toho amnestie	330	43	26	11	52	107	8	33	50
Postoupeno	1472	218	53	122	194	193	159	160	373

Zdroj: Ministerstvo spravedlnosti ČR

Tabulka č. 9: Statistický přehled za rok 2003

	ČR	Praha	StČ	JČ	ZČ	SČ	VČ	JM	SM
Trestné činy celkem	87180	11383	8546	5708	8467	14026	8524	11556	18970
z toho vliv alkoholu	5053	153	477	297	164	621	316	679	2346
Odsouzeno osob celkem	66131	9170	6269	4084	6474	10592	6311	8825	14406
z toho žen	8100	1271	647	471	835	1325	695	1059	1797
TČ pod vlivem alkoholu	3400	127	343	186	128	408	202	452	1554
TČ pod vlivem jiné návykové látky	308	95	6	8	1	66	3	21	108
Věk 15 - 17	3512	264	274	183	330	704	310	431	1016
z toho dívek	258	43	19	10	20	47	18	33	68
Věk 18 - 19	5764	633	539	404	638	980	587	728	1255
20 - 24	14214	2204	1355	886	1460	2271	1397	1774	2867
25 - 29	11874	1914	1117	715	1247	1869	1124	1488	2400
30 - 39	16905	2476	1609	1044	1560	2649	1564	2343	3660
40 - 49	9710	1207	949	606	896	1474	917	1439	2222
50 a více	4152	472	426	246	343	645	412	622	986
Nepodmíněné tresty celkem	9797	1772	906	482	904	1387	847	1244	2255
z toho do 1 roku	5925	1075	479	262	580	832	524	691	1482
přes 1 r. do 5 r.	3298	578	384	193	259	481	288	459	656
přes 5 r. do 15 r.	551	118	42	26	58	70	28	94	115
přes 15 r.	22	1	1	1	7	4	7	0	1
doživotí	1	0	0	0	0	0	0	0	1
Podmíněné tresty	35676	3984	3656	2229	3515	6334	3280	4851	7827
Zákaz činnosti	116	10	18	7	13	16	28	13	11
Peněžitý trest	2941	368	375	271	229	317	380	338	663
Obecně prospěšné práce	13592	1987	1066	950	1434	1820	1584	1951	2800
Jiný trest	1474	809	60	21	151	99	35	116	183
Upuštěno od potrestání	2535	240	188	124	228	619	157	312	667
Ochranné léčení celkem	560	102	57	19	43	74	98	51	116
protialkoholní	195	21	17	7	14	11	38	23	64
protitoxikomanické	143	45	14	3	12	28	26	4	11
ostatní	222	36	26	9	17	35	34	24	41
Ochranná výchova	32	1	4	0	1	10	2	4	10
Zproštěno	7104	918	683	495	786	767	473	1300	1682
Zastaveno	6860	883	344	471	873	1681	535	783	1290
z toho amnestie	175	43	9	2	35	42	3	8	33
Postoupeno	1027	133	56	128	102	84	93	97	334

Zdroj: Ministerstvo spravedlnosti ČR

Tabulka č. 10: Statistický přehled za rok 2004

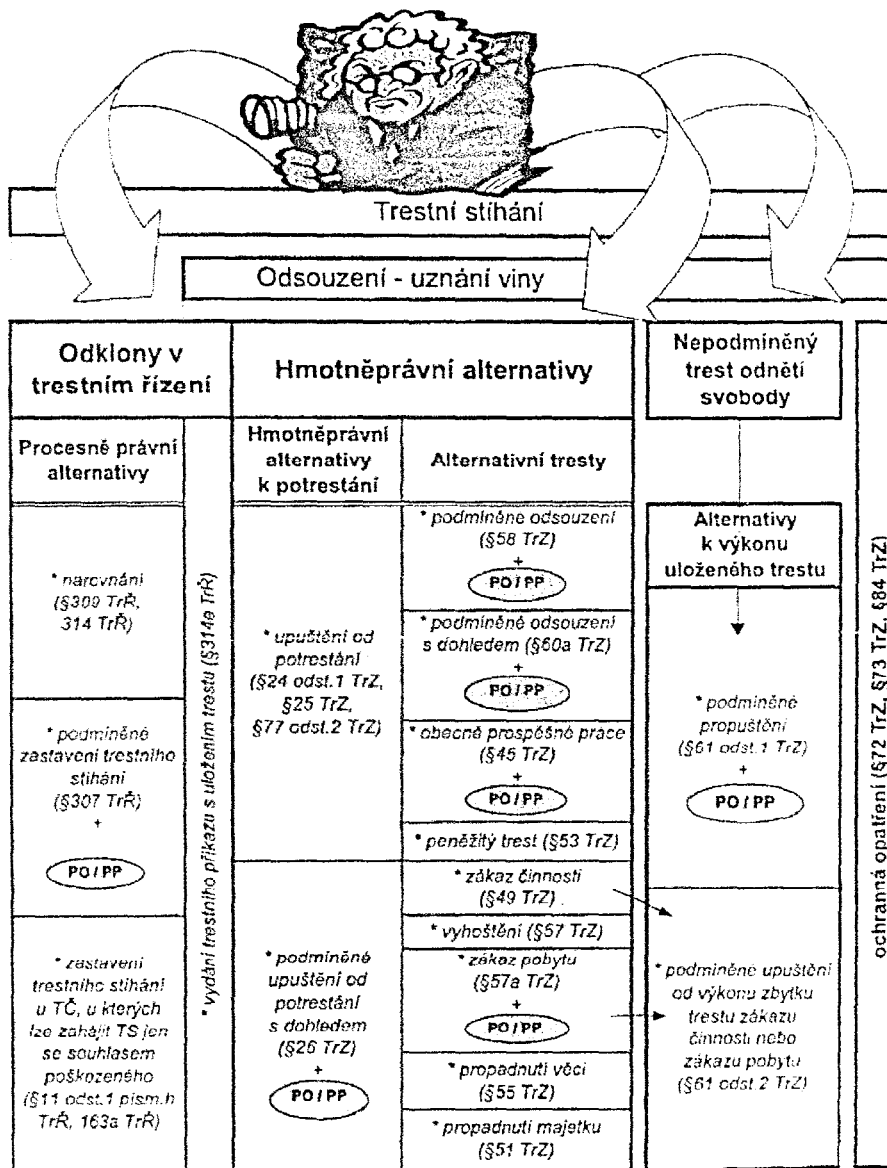
	ČR	Praha	StČ	JČ	ZČ	SČ	VČ	JM	SM
Trestné činy celkem	89354	11202	8032	5865	8782	14314	8688	12366	20105
z toho vliv alkoholu	5341	194	505	237	285	626	270	811	2413
Odsouzeno osob celkem	68443	9028	6025	4414	6723	10963	6483	9551	15256
z toho žen	8229	1177	634	557	841	1465	732	1060	1763
TČ pod vlivem alkoholu	3693	160	348	161	209	424	186	556	1649
TČ pod vlivem jiné návykové látky	263	70	6	0	4	53	5	20	105
Věk 15 - 17	3235	251	239	160	322	630	243	435	955
z toho dívek	259	30	13	20	16	45	14	32	89
Věk 18 - 19	5916	583	485	445	662	980	584	853	1324
20 - 24	13983	1947	1239	941	1453	2355	1301	1802	2945
25 - 29	12517	2001	1087	762	1209	2022	1259	1629	2548
30 - 39	17956	2408	1699	1188	1684	2795	1642	2562	3978
40 - 49	10198	1270	871	632	966	1464	1007	1612	2376
50 a více	4630	567	405	286	422	717	446	657	1130
Nepodmíněné tresty celkem	10192	1683	887	558	948	1348	1075	1355	2338
z toho do 1 roku	6118	1001	485	334	603	791	607	777	1520
přes 1 r. do 5 r.	3516	574	355	194	285	470	420	498	720
přes 5 r. do 15 r.	539	106	43	28	57	85	46	77	97
přes 15 r.	13	2	1	1	2	2	1	3	1
doživotí	6	0	3	1	1	0	1	0	0
Podmíněné tresty celkem	36162	3920	3429	2427	3615	6476	3463	5081	7751
Zákaz činnosti	126	23	17	15	21	4	27	4	15
Peněžitý trest	2913	364	341	272	192	381	377	382	604
Obecně prospěšné práce	13031	1802	990	908	1351	1728	1281	2107	2864
Trestní opatření	1569	53	112	51	108	227	90	129	799
Jiný trest	1622	893	59	18	231	85	43	109	184
Upuštěno od potrestání	2817	290	190	164	256	710	124	384	699
Ochranné léčení celkem	550	48	58	19	34	81	105	46	159
protialkoholní	190	17	16	5	13	17	50	11	61
protitoxikomanické	161	13	16	4	7	27	31	16	47
ostatní	199	18	26	10	14	37	24	19	51
Ochranná výchova	37	4	2	3	2	8	1	1	16
Zproštěno	7456	968	651	550	813	861	453	1391	1769
Zastaveno	7109	840	312	519	804	1673	565	1091	1305
z toho amnestie	66	5	8	1	10	18	3	10	11
Postoupeno	1284	130	61	156	198	145	121	126	347

Zdroj: Ministerstvo spravedlnosti ČR

Z uvedených soudních statistiky vyplývá, že za tyto tři roky došlo k mírnému nárůstu celkového počtu soudy projednávaných spáchaných trestných činů, a to z 86 448 v roce 2002 na 89 354 případů v roce 2004. Ve spojitosti s tím došlo také k nárůstu celkového počtu odsouzených osob. K pozitivnímu vývoji došlo v trestné činnosti osob ve věku 15-17 let, kde došlo k úbytku z 3 854 v roce 2002 na 3 235 případů v roce 2004.

Ze souhrnných statistik dále vyplývá, že v počtech případů, které byly ukončeny nepodmíněným odsouzením pachatele, došlo během let 2002 - 2004 k mírnému nárůstu. Podíl těchto trestů na celkovém počtu odsouzených je však v těchto letech téměř stejný, pohybuje se těsně pod hranicí 15 %. Ve sledovaných letech se stejně tak drží na stejném podílu i počet podmíněných odsouzení, v tomto případě se jedná o přibližně 53 % z celkového počtu odsouzených. Mírný pokles je zaznamenán u trestu obecně prospěšných prací, kde je podíl na celkovém počtu odsouzených v roce 2004 pouze 19,0 %, kdežto v předcházejících dvou letech to bylo shodně 20,6 %.

Příloha V - Schéma možných způsobů řešení trestních věcí

PO / PP → "přiměřená omezení a přiměřené povinnosti"

ochranná opatření (§72 TrZ, §73 TrZ, §84 TrZ)

Příloha VI - Praktický pohled z praxe aneb má spravedlnost oplácet nebo obnovovat?

(Probátor - interní časopis PMS ČR, číslo 4, ročník 2006)

Náš příběh se týká Petra, kterému je 16 let a studuje 1.ročník odborného učiliště.

Příběh č. 1

Petr si koupil malou motorku a potřeboval ji opravit. Požádal svého mistra, jestli by si z dílny, kde vykonává odbornou praxi, mohl půjčit nějaké nářadí. Mistr s tím nesouhlasil a nářadí mu nepůjčil. Petr se rozhodl vyřešit věc po svém. Jednoho dne večer se vloupal do dílny, vzal si nářadí a ze vzteku ještě rozbil mistrovi rádio.

Když druhý den ráno přišel mistr do práce, zjistil, že u dílny je vypáčený zámek, v dílně chybí nějaké nářadí a někdo navíc rozbil jeho nové rádio, které ho stálo 2.000,- Kč. Mistr vše nahlásil řediteli školy, který ihned zavolal policii. Během vyšetřování vyšlo najevo, že do dílny se vloupal Petr a svým jednáním způsobil škodu za celkem 6.000,- Kč.

Policie zahájila u Petra trestní stíhání pro provinění krádeže a poškozování cizí věci, státní zástupce podal obžalobu a věc skončila u soudu. Soud mohl poslat Petra až na jeden rok do vězení, ale protože nikdy předtím nic podobného neudělal, dostal „podmínku“ se zkušební dobou na 18 měsíců.

Kromě uloženého trestního opatření měla celá věc ještě další důsledky. Na učilišti museli nechat opravit zničené dveře a nemalé peníze padly na instalaci poplašného zařízení. Kvůli zvýšeným výdajům byly zrušeny plánované školní výlety, což Petrovy spolužáky naštválo tak, že s Petrem přestali kamarádit. Mistra se velmi dotklo, co mu Petr provedl, přestal důvěřovat i ostatním žákům, uzavřel se do sebe a nakonec z učiliště odešel. Škola tak přišla o jednoho ze svých nejlepších pracovníků. Petr byl nakonec kvůli krádeži vyloučen ze školy, měl problémy s přijetím na jiné učiliště a nakonec skončil na úřadu práce. Vše se navíc rychle rozkřiklo a Petr i jeho rodiče měli ostudu po celém městě.

Petrův příběh ukazuje vcelku běžný a častý způsob, jak lze řešit trestnou činnost - nazýváme jej retributivní neboli odplatný způsob uplatnění spravedlnosti. Pro tento přístup k řešení trestné činnosti je typické, že:

- trestný čin se chápe především jako individuální porušení zákona vůči státu,
- hlavní zřetel je kladen na to, aby pachatelé byli po zásluze potrestáni,

- pachatel není veden ani motivován k tomu, aby se podílel na řešení svého případu a pasivně čeká na rozhodnutí soudu,
- oběť trestného činu stojí na okraji zájmu trestního řízení, aktivně se nezúčastní hledání řešení včetně zohlednění vlastních pocitů a potřeb,
- nebere se příliš v úvahu, jaký je dopad trestného činu na bezprostřední okolí pachatele i oběti.

Zkusme se nyní podívat na Petrův příběh odlišnou optikou, resp. jinými brýlemi. Vše probíhá stejně až do okamžiku, kdy policie zahájí trestní stíhání

Příběh č. 2

Při výslechu na policii dostal Petr od policejního komisaře letáček o Probační a mediační službě s doporučením, aby tuto organizaci kontaktoval, pokud má zájem svoji věc aktivně a odpovědně řešit. Petr tuto nabídku uvítal a telefonicky si domluvil schůzku, na kterou přišel i s rodiči. Úředník PMS Petrovi a rodičům vysvětlil, jak bude probíhat trestní řízení, a potom si povídali hlavně o tom, co se stalo a jak to Petr může napravit. Petr se přiznal, že svého jednání lituje a že by se rád mistrovi omluvil a vysvětlil mu, co ho k tomu vedlo.

Na Petrovu žádost zprostředkovala PMS setkání Petra s mistrem a ředitelem školy. Petr se oběma omluvil a uvedl, že by rád dal všechno do pořádku. V rámci písemné dohody bylo domluveno, že Petr vrátí odcizené nářadí, zaplatí škodu za rozbité rádio a jako náhradu za poškozené dveře zdarma odpracuje ve prospěch školy určitý počet hodin.

Probační úředník informoval o spolupráci s Petrem státního zástupce a ten rozhodl, že na Petra nepodá obžalobu a celou věc uzavřel podmíněným zastavením trestního stíhání se zkušební dobou na 1 rok. Petr tak vůbec nemusel jít k soudu a nedostal ani žádný „trest“.

Ve škole přihlédl ředitel k tomu, že se Petr snažil následky svého špatného jednání odčinit, a rozhodl pouze o podmíněném vyloučení. Mistr si uvědomil, že i jiní žáci potřebují tu a tam něco opravit a založil proto svépomocnou dílnu, kde mohli žáci zdarma používat zařízení a nářadí školy. Petr se mu sám nabídl, že bude dělat v dílně dozor.

I když se rozkřiklo, co se ve škole stalo, Petra nikdo neodsuzoval, protože všichni věděli, že se snažil dát všechno do pořádku. Petr nakonec úspěšně dokončil školu a po čase si ve městě založil vlastní autoservis.

Zdá se vám druhý Petrův příběh v něčem jiný, s lepším koncem? Je to proto, že jsme ho řešili v rámci tzv. restorativní neboli obnovující justice. Již samotný název „obnovující“

nám napovídá, že hlavním principem je obnovit rovnováhu mezilidských vztahů, která byla narušena trestným činem, a to jak mezi pachatelem a obětí, tak mezi pachatelem a bezprostředním sociálním okolím. Tento pohled justice na řešení trestných činů má své kořeny např. u původního obyvatelstva Severní Ameriky, Austrálie a Nového Zélandu a jejich kulturních a duchovních tradic, ale ani v našich podmínkách není ničím novým. V dobách, kdy neexistovaly věznice a pachatele nebylo možno izolovat od zbytku společnosti, bylo účinnější, aby pachatelé odčinili své činy vůči obětem a obnovilo se tak mírové soužití ve společnosti.

Pro restorativní justici je typické, že:

- trestný čin se chápe jako skutek - závažnou sociální událost, který způsobil újmu konkrétní oběti a narušil mezilidské vztahy v komunitě,
- hlavní zřetel je kladen na obnovení narušených vztahů a nápravu způsobených škod,
- na řešení následků trestného činu se podílí nejen pachatel, ale i oběť a komunita,
- pachatel je zodpovědný za to, aby dal věci do pořádku a odčinil svoje nesprávné jednání, a tím se znovu začlenil do společnosti,
- oběť má příležitost slyšet omluvu a přijatelné vysvětlení, získat odškodnění za způsobenou újmu a aktivně se podílet na procesu řešení,
- komunita poskytuje jak pachateli, tak i oběti zázemí při hledání řešení trestné činnosti.

Abstrakt

EGERMAIEROVÁ, V. *Výkon trestu odnětí svobody versus alternativní trest aneb dopad na hlavní aktéry*. České Budějovice 2006. Bakalářská práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích. Teologická fakulta. Katedra církevního a civilního práva. Vedoucí práce Mgr. Marie Roučková.

Klíčové pojmy: trestný čin, pachatel, oběť, trest, Vězeňská služba České republiky, výkon trestu odnětí svobody, Probační a mediační služba České republiky, alternativní trest

Tato práce se zabývá problematikou účinné reakce na spáchaný trestný čin. Touto reakcí je trest. Mnoho lidí si však pod pojmem trest vybaví pouze trest odnětí svobody. Trestní předpisy však vedle něj obsahují též významnou škálu alternativ.

Obsah této práce je zaměřen na dvě instituce, které tyto tresty zajišťují. Porovnávána je činnost Vězeňské služby České republiky, která je zodpovědná za zajišťování výkonu trestu odnětí svobody, a Probační a mediační služba České republiky, v jejíž kompetenci je zabezpečování výkonu alternativních trestů. Důraz je v této práci kladen zejména na psychické, ekonomické a sociální dopady jednotlivých trestních sankcí na pachatele a oběť trestného činu.

Alternativní tresty jsou v současnosti považovány na efektivnější, humánnější a především také finančně méně náročný prostředek boje s kriminalitou, který umožňuje vykonat trest bez problémů vyplývajících ze ztráty svobody, sociálních a profesních vazeb, postavení, majetku a lidské důstojnosti.

Trest odnětí svobody by se měl stát pouze krajní reakcí společnosti na spáchaný trestný čin v případech, kdy neexistuje jiný způsob eliminace nežádoucího chování.

Abstract

Criminal punishment and alternative sentences or the impact upon the main actors

Key terms: criminal act, offender, victim, punishment, the Penitentiary Service of the Czech Republic, the execution of imprisonment sentence, Probation and Mediation Office of the Czech Republic, alternative sentence

This bachelor thesis deals with the problems of effective reaction to the committed crime. The response is represented by the punishment. However, the expression punishment still means for most people only the sentence of imprisonment. Though, besides it the criminal codes consist of a variety of other important alternatives.

The content of this thesis is aimed at two institutions, which are responsible for provision of such alternative sentences. The operation of the Penitentiary Service of the Czech Republic, which is responsible for the ensuring of the execution of imprisonment sentence, is compared to the Probation and Mediation Office of the Czech Republic, which is then competent to ensure the execution of alternative penalties. The emphasis is given to the mental, economic and social consequences of particular punishment sanctions on the offender and victim of the criminal act.

At present the alternative punishment is treated as more effective, humane but above all also financially less demanding way of the anti-crime fight that enables to perform the imposed punishment without problems resulting from the loss of freedom, social and professional ties, credit and status in society, wealth and human dignity.

The sentence of imprisonment should become only the ultimate reaction of the society to the committed crime and only in case if there is no other way how to eliminate the undesirable behaviour.